

Wie die Made im Speck?

FREDSBESÆTTELSEN 1940-1943 BELYST GENNEM SAMARBEJDET MELLEML ESBJERG POLITI OG VÆRNEMAGTEN

AF

MONA JENSEN

»Ein herrliches Stückchen Erde, in tiefsten Frieden eingebettet. Glückliches Land! Von den Vernichtungsspuren der Bomben und Granaten verschont. Die Menschen wohlgenährt und gut gekleidet, gingen frisch und fröhlich auf Feldern und Strassen und schienen unbekümmert. Aus den Schaufenstern der Läden prangten einem Waren aller Art in reichlicher Fülle entgegen. Ein Bild des Friedens. [...] Die Kameraden in Esbjerg, von denen mehrere in Hamburg alles eingebüsst hatten, kamen sich wie in's Paradies versetzt vor [...] Sie fühlten sich wie die Made im Speck.«¹

Sådan beskrev Thees Burfeind, der fra september 1943 var Gestapochef i Esbjerg, sit første indtryk af byen. Burfeind kan have haft interesse i at overdrive sit indtryk af det ubekymrede land og dets befolkning. Men der er ingen grund til at betvivle, at vareudbuddet har været overvældende for de tyskere, der kom fra Tyskland eller fra krigsskuepladser. Esbjerg var som resten af landet et åndehul for de tyske soldater. De mange fremmede i byen og de gode indtjeningsmuligheder, besættelsen bød store dele af befolkningen, førte til en kraftig opblomstring i byens restaurationsliv. Sammenholdt med pengeregeligheden i byen prægede værnemagtens opfattelse af byen som et paradisisk åndehul også i perioden inden Gestapos ankomst samarbejdet mellem politi og værnemagt.

Nærværende artikel belyser aspekter af samarbejdet mellem den tyske besættelsesmagt og danske myndigheder. Der fokuseres på, hvor-

¹ *Thees Burfeind. Beretning u.å..* Aage Trommers forskningsarkiv. HSB (96.72), s. 3. Ærindet med beretningen, der er skrevet i efterkrigstiden, synes at være fra et tysk synspunkt at retfærdiggøre nødvendigheden af Gestapos tilstedeværelse fra september 1943 til bekæmpelse af sabotage i lyset af invasionsfaren.

dan den særlige danske besættelsesaftale udmøntede sig lokalt i samarbejdet mellem politi og værnemagt i Esbjerg. I kraft af den danske regerings tilsagn om at beskytte værnemagtens interesser til gengæld for en udstrakt grad af dansk suverænitet fik politiet et særligt ansvar. Den særegne »noget-for-noget-konstruktion«, der var etableret med fredsbesættelsen,² gjorde ordenshåndhævelsen til et særdeles væsentligt og eksponeret hverv.

Politiopgaverne som sådan havde ikke ændret sig, men man stod nu over for at skulle agere i samarbejde med en fremmed magt under uklart definerede betingelser. Den særlige besættelsessituation forblev bl.a. på det politimæssige område uden klare aftaler om kompetencefordeling mellem okkuperet og okkupant. For begge parter blev samarbejdet og kontakten derfor et spørgsmål om konduite. Heller ikke for den tyske værnemagt var rollen som fredsbesætter entydig. Besættelsens karakter vanskeliggjorde en klar afgrænsning af de tyske aktørers beføjelser, og der herskede på flere niveauer usikkerhed over for håndteringen af situationen.

Det danske politis indsats i bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed (*Zersetzung*) blev afgørende for spørgsmålet om bevarelse af jurisdiktionen på danske hænder og dermed for opretholdelsen af fiktionen om landets suverænitet. Ansvarlig for opretholdelse af de fredelige forhold var på lokalt plan den stedlige politimester, der som embedsmand blev pålagt at samarbejde med besættelsesmagten og fortsat måtte administrere sit ansvarsområde under de nye betingelser. Esbjerg var med sin store koncentration af tyske tropper et potentielt urocenter, hvor politimesterhvervet i særlig grad forudsatte indsigt i de tyske modparters reaktionsmønstre og evne til at udfinde deres motiver. Håndteringen af samarbejdet skulle ske under hensyntagen til rollen som forbindelsesled og stødpude mellem befolkning og besættelsesmagt.

Fra værnemagtens side var det væsentligt i mindst mulig grad at afsløre egen usikkerhed over for opgaven som fredsbesætter. For de lokale kommandanter måtte forholdet til det danske politi ledsages af en afvejning af forskelligrettede bestræbelser. De fredelige tilstande skulle søges opretholdt, men samtidig gjaldt det om at bevare værnemagtens anseelse og beskytte de underordnede.

Til det komplekse af omstændigheder, der påvirkede, bestemte og af-

² Begrebet fredsbesættelse (*Friedensbesetzung*) var det tyske ordvalg i forbindelse med invasionen d. 9.4. 1940. K.C. Lammers: *Die deutsche Besatzungspolitik und ihre dänischen Partner. Eine Forschungsbilanz.* Robert Bohn (ed.): *Die deutsche Herrschaft in den »germanischen« Ländern 1940-1945.* Stuttgart 1997, s. 135.

grænsede de danske myndigheders spillerum, hører en forståelse af de forhold, værnemagtens repræsentanter var underlagt, og som var styrende for deres handlemåde. De danske forhandlers evne til at udnytte den manglende konsistens i værnemagtshierarkiet og usikkerheden over for kompetencefordelingen var væsentlige determinanter for forhandlingspositionen.

For begge parter bestod samarbejds kunsten i at finde den rette balance mellem forskellige hensyn og foretage de rigtige valg i dilemmafyldte situationer. Derfor skal samarbejdet belyses fra begge sider og give indblik i, hvordan okkupant og okkuperet opfattede og på den baggrund varetog deres roller under de givne, særlige besættelsesforhold, der af en tysk historiker er blevet kaldt »das völkerrechtliche Unikum«. ³

Der kastes lys på komplikationerne i samarbejdet på lokalt plan i en by af vital interesse for besættelsesmagten. Episoder i Esbjerg landede i flere situationer på de nationale forhandlers skriveborde og giver dermed den lokale historie nationalt perspektiv. Vanskelighederne ved at varetage tyske interesser på fredsbesættelsens vilkår understreges for Esbjergs vedkommende af de tyske kommandanters stigende frustration over politimesterens henholdende reaktioner på klager over befolkningens adfærd. Frustrationen blev ikke formindsket af bevidstheden om, at menige værnemagtsmedlemmers manglende evne eller vilje til at varetage opgaven som fredsokkupant var medvirkende til at komplicere samarbejdet.

Undersøgelsen er begrænset til perioden fra 9. april 1940 til regeringens demission i august 1943, der ganske vist ikke indebar noget egentligt brud med samarbejds linien, men fra september 1943 blev Gestapo aktivt i landet i sabotagebekæmpelsen. Man forlod dermed den praksis, at dansk politi i princippet alene greb ind over for danske statsborgere, der krænkede værnemagtens interesser.

Den fredelige besættelses særlige karakter synes i stigende grad at have vundet indpas i besættelsestidsforskningen. Ikke mindst har Henning Poulsen gennemgående fokuseret på normaliteten og den skånsomhed, der prægede besættelsen af Danmark sammenlignet med de øvrige besatte lande. ⁴ Han har bl.a. set dette forhold bekræftet i den beha-

³ Ulrich Herbert: *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989*. Bonn 1996, s. 326.

⁴ Henning Poulsen: Dansk modstand og tysk politik. *Den jyske historiker* 71, 1995 s. 7-19/ Danmark i krig? Besættelsens eftermæle. *Magasin fra det kongelige bibliotek* 11:4 1997 s. 26-36/ Die deutsche Besatzungspolitik in Dänemark. Robert Bohn u.a. (ed.): *Neutralität und totalitäre Aggression. Nordeuropa und die Großmächte im Zweiten Weltkrieg*. Stuttgart 1991, s. 369-380.

gelighed, hvormed den tyske værnemagt oplevede tilværelsen som besættere ved »flødeskumsfronten« i Danmark, og i den sammenhæng understreget, at medlemmer af besættelsesmagten generelt bestræbte sig på at blive betragtet som »pæne mennesker«. ⁵

Historieskrivningen om den måske bedst belyste periode i Danmarkshistorien har imidlertid kun i ringe grad beskæftiget sig med, hvordan den særlige besættelsessituation blev oplevet og håndteret internt i besættelsesmagten. I den særdeles omfattende danske forskning på området er besættelsesmagten hovedsagelig til stede som forhandlingspartner og modstander, idet forskningen generelt anlægger en dansk synsvinkel. En af de seneste udgivelser i rækken af besættelsestidsforskning, Henrik Lundtoftes bog om Gestapo, er imidlertid et eksempel på et studie med udgangspunkt i »den anden side«. ⁶ Også Lundtofte understreger de lempelige tilstande i Danmark. Trods radikaliseringen af Gestapos metoder og en stærk eskalering af modterroren fra årsskiftet 1943/44 var der tale om en meget moderat fremfærd i sammenligning med andre besatte lande. Det var ikke mindst de samarbejdsstrukturer, der overlevede regeringens demission i august 1943, der modererede adfærden.

Henning Poulsen skriver om den tyske besættelsespolitik: »Die deutsche Politik in Dänemark [...] zeichnet sich im Vergleich zu der Politik in anderen besetzten Ländern vor allem durch *Einheitlichkeit* und *Rationalität* aus. Intrigen und Kompetenzstreitigkeiten spielten hier nicht die übliche Rolle.« ⁷ Det er sandsynligt, at situationen i de øvrige besatte lande i langt højere grad end i Danmark var præget af intriger og kompetencestridigheder, men som vi skal se, var det ikke den generelle opfattelse hos ledende repræsentanter for besættelsesmagten, at dens fremfærd her var kendetegnet af *Einheitlichkeit* og *Rationalität*. De tyske akter, som nærværende fremstilling hovedsageligt er baseret på, opviser i overraskende grad bestræbelser på at skabe *Einheitlichkeit* – dels for at befæste forhandlingspositionen og dels for at sikre værnemagts anseelse i landet.

⁵ Poulsen 1995, s. 15.

⁶ Henrik Lundtofte: *Gestapo! Tysk politi og terror i Danmark 1940-45*. Kbh. 2003.

⁷ Poulsen 1991, s. 372.

Tolkningen af årsagerne til de uklare magtstrukturer i det tyske besættelseshierarki ligger uden for dette arbejdes rammer. Der henvises til forskningsoversigten hos Ian Kershaw: *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*, 3. ed., London 1993.

Den eneste samlede tyske fremstilling om besættelsespolitikken, Erich Thomsen: *Deutsche Besatzungspolitik in Dänemark 1940-1945*, Düsseldorf 1971, savner analyse af motiver og magtstrukturer i besættelsesmagten.

Hidtil er der ligeledes kun i ringe omfang bedrevet faghistoriske studier, der beskæftiger sig med lokale myndigheders samarbejde med besættelsesmagten. Sådanne undersøgelser er berettigede og væsentlige, bl.a. med henblik på at skærpe opmærksomheden på lokale forholds indflydelse på den nationale politik og på særlige lokale omstændigheder; ikke mindst i Esbjerg, der med et stort antal tyske tropper var skueplads for hårde og hyppige konflikter.

Især er Esbjerg kendt for auguststrejken i 1943, som udløste den bølge af generalstrejker, der var stærkt medvirkende til, at regeringen trådte ud af funktion. Byen er ligeledes kendt for sin aktive modstandsbevægelse, og det er disse forhold, der især fokuseres på i den eksisterende litteratur om byen.⁸

I 1955 udkom som en af de første faghistoriske monografier om besættelsestiden, Sven Henningsens: *Esbjerg under den anden verdenskrig 1939-45*.⁹ Hans fremstilling giver en meget bred skildring af situationen i Esbjerg fra krigens begyndelse og indeholder en mangfoldighed af informationer om befolkningsforhold, erhvervs- og arbejdsliv samt om den økonomiske udvikling. Men hovedvægten i bogen er lagt på modstandsarbejdet og de lokale myndigheders håndtering af besættelsen, der fremstilles som vellykket. I forordet tager forfatteren forbehold for eventuelle fejl, og en nærlæsning viser, at der er adskillige fejl i Henningsens oplysninger. En svaghed ved bogen er, at den mangler kildehenvisninger. I sit forord fortæller Henningsen, at kilderne stort set alle er utrykte, og at kommunens arkiv har været til hans fulde rådighed. Eftersom dette materiale er bortkommet, anvendes i det følgende i nogen grad Henningsens oplysninger, selv om det ikke har været muligt at få dem bekræftet andetsteds.

I øvrigt er nærværende fremstilling i hovedsagen baseret på kilde-materiale fra *Historisk Samling fra Besættelsestiden* (HSB). Her er der af samlingens stifter, Palle Schmidt, efterladt en stor mængde materiale af højst forskellig karakter og delvis af ukendt proveniens. Indtil sin død i 1991 arbejdede han med udgivelse af forskellige materialesamlinger. En af disse er *Begivenheder i Esbjerg under besættelsen 1940-1945*, Esbjerg

⁸ Aage Trommer: *Folkestrejken i Esbjerg 1943. Besættelsens første folkestrejke*. Særtryk af Historie, Aarhus 1966, og *Modstandsarbejde i nærbillede*. Odense 1973. Der er desuden udgivet et væld af lokalhistoriske skrifter med baggrund i modstandsarbejdet.

⁹ Der var tale om et bestillingsarbejde fra Esbjerg byråd, der i 1948 vedtog at bevilge et beløb på 40.000 kr. til udgivelse af bogen: »For at få den rigtige bog frem har magistraten sat sig i forbindelse med instituttet for historie og samfundsøkonomi og fået til-sagn om, at en af instituttets videnskabsmænd vil skrive bogen, der således skulle blive helt neutral og helt fri for personlig påvirkning af forskellig art.« *Esbjerg byråds forhandlinger* 1948-49, s. 102.

1988¹⁰, der består af dokumenter samlet fra forskellige kildegrupper. I forordet gør Palle Schmidt opmærksom på, at kildesamlingen skal ses som et materiale, der kan modgå »...besættelsestidshistorikere, der har markeret sig stærkt og har skabt et billede af modstandsbevægelsen som en parentes i danmarkshistorien.« Palle Schmidt deltog selv i det illegale bladarbejde og var, som det ses, ikke venligt stemt over for historikere, der satte spørgsmålstegn ved modstandsbevægelsens betydning. *Begivenheder...* er således en kildesamling, der belyser perioden ud fra modstandssynspunktet; ikke desto mindre kan den bidrage med relevante oplysninger om politisamarbejdet, og flere af kilderne er ikke tilgængelige andetsteds.

Hovedkilderne til det følgende er dokumenter, der hidrører fra forskellige instanser inden for den tyske besættelsesmagt. En del er aftrykt i *Begivenheder...*, og ses ikke andre steder. Andre dokumenter er aftrykt som bilag i *De Parlamentariske Kommissioners Betænkninger og Beretninger...*, men langt størstedelen stammer fra National Archives Washingtons mikrofilm (NA). Herfra er især anvendt korrespondance til og fra hærens øverstbefalende, der indtil november 1943 bar titlen Befehlshaber der deutschen Truppen in Dänemark.

Esbjerg under besættelsen

Fra besættelsens begyndelse indtog Esbjerg en central stilling i besættelsesstrategien. I en »Kampfanweisung« fra overkommandoen til cheferne for de relevante kompagnier fra 4. april 1940 hed det indledningsvis om besættelsen af Esbjerg: »Die baldige Besetzung Esbjergs, des wichtigsten Schiffs- und Flugstützpunktes Jütlands, ist sowohl für die Besetzung Dänemarks, wie für die Kampfführung gegen England von ausschlaggebender Bedeutung.«¹¹

Perioden igennem var byen befolket af et stort antal soldater, der har været meget synlige i bybilledet.¹² Af afgørende betydning var flyvepladsen og byens beliggenhed som porten mod vest, ligesom fiskeeksporten til Tyskland snart blev væsentlig for byen. Foruden det store

¹⁰ *Begivenheder...* er udgivet i et begrænset oplag til et antal arkiver og museer.

¹¹ *Begivenheder...*, s. 9.

¹² Tallet anslås til at have ligget på 3-4.000 mand i størstedelen af besættelsen. Et antal, der formodentlig har været betydeligt større i besættelsens første uger, hvor tyske tropper på vej til Norge brugte byen som overnatningssted. I den allersidste del af besættelsen, hvor frygten for en allieret invasion var størst, anslås det, at antallet af soldater til tider været helt oppe på 25.000 mand. Verner Bruhn og Poul Holm: *Esbjergs Historie bd. 3, 1910-1998. Havneby og storkommune*. Esbjerg 1998, s. 136. Esbjergs befolkningstal var 1940 ca. 32.500.

antal tyskere blev mange fremmede arbejdere tiltrukket pga. de befæstningsarbejder, der påbegyndtes i efteråret 1940 og blev udbygget med tiltagende invasionsfrygt.

For Esbjergs borgere betød besættelsen i første omgang et forandret bybillede og efterhånden for mange markant forbedrede materielle vilkår. Sammenstødene mellem tyske soldater og danskere, der blev en af de hyppigste politimæssige opgaver, opstod ofte i forbindelse med restaurantbesøg og fuldskab. De store fortjenester skal ses på baggrund af den alvorlige økonomiske situation, byen havde befundet sig i inden besættelsen. Det var ikke mindst fiskerierhvervet og dets følgevirkning, der tjente store penge, men også byens øvrige erhvervsliv oplevede et kraftigt opsving.¹³

Fiskeriets betydning for den tyske krigsøkonomi var ikke uden indflydelse på samarbejdet med de danske myndigheder. Den tyske hærs overkommando havde i begyndelsen af 1942 til hensigt at oprette en skole for kystartilleriet på Fanø. Det lod sig ifølge en tysk indberetning ikke gøre, eftersom oprettelsen af militære skoler i henhold til statskontrakten mellem den tyske og danske regering ikke var tilladt »und da durch tägliche Schiessen auf See hinaus die Fischerei gestört und damit der Export von Fischen nach Deutschland absinken würde.«¹⁴

Hovedaktørerne i det politimæssige samarbejde var politimester Børge Hebo og byens skiftende tyske kommandanter. Hebo var ved besættelsens begyndelse en moden mand med lang erfaring inden for etaten. Siden 1919 havde han været politifuldmægtig i Odense og fra 1936 politimester i Esbjerg. Hans karriere som cand.jur. indledtes i 1915 med en stilling som sekretær i finansministeriet. Fra 1916 til 1919 var han gesandtskabssekretær i Konstantinopel.¹⁵ Erfaringen fra diplomatiet har antagelig været ham til gavn i forhandlingerne med de tyske modparter.

Hebos tyske forhandlingspartnere var de skiftende kommandanter, der også bar titlen Standortältester. Esbjergs kommandanter repræsenterede marinen. I besættelsens første uge var Kapitän zur See Ruge kommandant i Esbjerg. Han efterfulgtes indtil midten af juli 1940 af Kapitän zur See Gottfried Mollmann, hvorefter posten blev overtaget af

¹³ Den gennemsnitlige indkomststigning i Esbjerg fra 1939 til 1943 udgjorde 132 %, mens den for landet som helhed var på 50 %. I byerne Ålborg og Randers, hvor forholdene på flere måder var sammenlignelige med Esbjergs, var indkomststigningerne på hhv. 79 og 60 %. *Esbjerg. By- og erhvervsøkonomiske Oversigter* marts 1945. Der er tale om en beregning på grundlag af faste priser.

¹⁴ Tätigkeitsbericht 1.2. – 31.3. 1942. Quartiermeister Meyer. NA T-501, spole 298.

¹⁵ *Kraks Blå Bog*, Kbh. 1940.

Korvettenkapitän Ulrich Jacobs. Jacobs forlod byen i midten af april 1941 og blev afløst af Korvettenkapitän Oskar Steckelberg, der var kommandant indtil marts 1944.¹⁶ Steckelberg var den længst fungerende kommandant, og det var, som vi skal se, i hans periode, at samarbejdet blev sat på de hårdeste prøver.

De første kontakter

Om formiddagen d. 9. april indfandt den tyske generalkonsul Witte sig på politimester Hebos kontor, hvor han redegjorde for de tyske motiver for besættelsen. Witte var udnævnt af den tyske regering som forbindelsesorgan til de lokale myndigheder i det sydlige Jylland.¹⁷ Han forklarede Hebo gavnligheden af besættelsen for Danmark, og at England til sensommer ved krigens slutning ville være reduceret til et land i klasse med Danmark. Desuden beklagede Witte sig over venstrebladet Vestkystens behandling af krigens gang.¹⁸ Witte anmodede derefter om assistance ved beslaglæggelse af de engelske og franske konsulers arkiver. Kravet blev afvist under henvisning til, at justitsministeriet først skulle spørges til råds. Efter samtale med ministeriet meddelte Hebo, at der ifølge den tyske »Aufzeichnung«, som om morgenen var blevet afleveret til den danske regering, ikke kunne ydes den ønskede hjælp!

Hebo var således den første til at træffe beslutninger i forhold til besættelsesmagtens krav. Han udnyttede med justitsministeriets bistand i denne situation tyskernes tilsagn om bevarelsen af dansk neutralitet som legitimering af afvisningen af det tyske krav, hvilket blev taget til efterretning af konsulen. Efter denne episode forsvandt generalkonsul Witte ud af billedet, og det var de skiftende tyske kommandanter og deres stedfortrædere, der optrådte som forhandlingspartnere.

Den tyske militære ledelse har øjensynlig ikke betragtet de første kontakter med de danske forvaltningsorganer som vellykkede. Hærens øverstkommanderende, general Leonard von Kaupisch, skrev 11. april 1940 til værnemagtens overkommando i Berlin om samarbejdet med civilforvaltningerne:

¹⁶ W. Lohmann & H.H. Hildebrand: *Die deutsche Kriegsmarine 1939-1945: Gliederung, Einsatz, Stellenbesetzung*. Bad Nauheim 1956, s. 112, 115, 293. Det har ikke været muligt at finde yderligere personoplysninger om kommandanterne.

¹⁷ Indenrigsministeriets Telegram til Amtmændene angaaende de af den tyske Regering udnævnte Forbindelsesorganer. *Besættelsestidens Fakta*. Red. Niels Alkil, Kbh. 1945, s. 6f.

¹⁸ Vestkystens redaktør Knud Ree blev d. 11.4. arresteret og ført til Tyskland mistænkt for agentvirksomhed. Han løslodes d. 19.4. på baggrund af, at kongen over for Befehlshaber Kaupisch havde protesteret mod overgrebet. Henningsen, s. 77.

»Die Sonderbeauftragten für die Zivilverwaltung müssen bald kommen. Es ist notwendig, hierfür Persönlichkeiten mit gediegener fachlicher Eignung und grossem Takt heranzuziehen, Männer, die Land und Leute kennen [...] Die Zivilstellen sind hilfsbereit und zeigen Verständnis für die Lage. Der Einfluss der Beamten auch der höheren, ist in Dänemark jedoch nicht so gross wie in Deutschland.«¹⁹

Bemærkningen om de danske embedsmænds mindre indflydelse kan ses som et forsøg fra Kaupischs side på at indskærpe en rimelighed i de tyske krav til danskerne. Som vi senere skal se, har man i dele af besættelsesmagten tilsyneladende næret overdrevne forventninger til danske embedsmænds autoritet i befolkningen.

Hebo gav som repræsentant for de lokale myndigheder i pressen anvisninger på, hvordan befolkningen burde forholde sig. Han advarede bl.a. mod sammenstimlen på gaderne. Især de unge piger burde udvise »sømmelig Holdning«, og Hebo truede med at fjerne dem fra gaderne. Forældre blev opfordret til at påse, at deres børn ikke generede de tyske soldater med påtrængende henvendelser, som f.eks. forlangender om autografer.²⁰ Hebo refererede til en samtale, han havde haft med kommandanten i byen, Kapitän zur See Ruge. Over for denne havde Hebo udbedt sig, at de tyske motorkøretøjer ikke brugte tudehornet mere end højst nødvendigt, og at de lave overflyvninger blev bragt til ophør. Kommandanten havde lovet at efterkomme henstillingerne. Endelig udtalte Hebo, at tyske officerer havde udtrykt tilfredshed med mørklægningen i byen.²¹ Hebos udtalelser er væsentlige som myndighedernes første henvendelse til befolkningen efter besættelsen. Det er tydeligt, at Hebo havde flere direkte og indirekte budskaber. Først og fremmest var det hans ærinde at berolige mht. selve besættelsessituationen ved f.eks. at omtale kommandantens velvillige reaktion på Hebos henstillinger om at undgå unødigt støj i gaderne. Herved demonstrerede Hebo sin evne til med held at stå op imod besættelsesmagten, og at han levede op til sit hverv som befolkningens beskytter. Den ungdommelige interesse for besættelsesmagten var generende for personen Hebo på flere planer. Dels var det taktisk uheldigt, at besættelses-

¹⁹ Fortrolig skrivelse fra Kaupisch til værnemagtens overkommando i Berlin 11. 4. 1940. *NA T-175 spole 38*.

²⁰ I en skrivelse fra Feldpolizei-Kommissar Färber d. 12. 4. 1940 til staben ved 170. division meddeltes, at der over for medlemmer af divisionen var udstedt forbud mod at skrive autografer. Begrundelsen var, at soldater havde afsløret deling eller feltpostnumre. *Ibid.*

²¹ *Vestkysten* 12. 4. 1940.

magten som Hebos modpart fik indtryk af, at befolkningen hilste besættelsesmagten velkommen. Hebo ville i så fald vanskeligt kunne henvise til sit hverv som beskytter af befolkningen. Men det var antagelig også Hebos helt personlige og national-moralske holdning til fraterniseringen, der her fik luft. Hans opfattelse kom til at virke som signal til den øvrige befolkning om ikke at acceptere disse forhold.

Hebos formaninger synes ikke at have haft den tilsigtede virkning; han så sig fire dage senere foranlediget til at skærpe sin advarsel til de unge piger i Vestkysten, hvor han truede med at uddele bøder til piger, der virkede generende over for de tyske soldater.²² I samme artikel forklarede Hebo, at han over for kommandant Ruge havde klaget over en højttalervogn, der dagen før var kørt gennem byens gader og havde bragt en række meddelelser på dansk. Hebo havde henstillet til kommandanten, at disse vogne kun blev benyttet i absolut nødvendige situationer og efter forudgående varsling af politiet. Kommandanten udtalte, at vognene næppe ville komme rundt mere. Hebo opfordrede til, at denne type meddelelser blev bragt i dagbladene, og at der, hvis vogne skulle benyttes, burde tales et andet dansk fra dem, idet »Folk her paa denne Egn taler en noget anden Dialekt end andre Steder.«!²³ Samtidig oplyste Hebo, at han over for kommandanten havde klaget over, at borgere på vej til arbejde var blevet afkrævet legitimation. Det havde ifølge kommandanten drejet sig om en fejltagelse. Hebo understregede desuden over for befolkningen, at der skulle viges for militære formationer, der altid havde forkørselsret. Hebo søgte her at hindre den tyske modpart i at anvende klager over danske borgere som skyts i forhandlingerne.

Det var den lokale politimester, der i lighed med regeringen og kongen på det nationale plan påbød befolkningen at opretholde ro og orden. Ligeledes var det væsentligt for Hebo over for befolkningen at betone besættelsens fredelige karakter ved at understrege de tyske modparters velvillige imødekommenhed over for hans protester og indvendinger. Selv om bybilledet tydeligt viste en væsentlig forandret situationen, skulle befolkningen søges bibragt en fornemmelse af kontinuitet og stabilitet.

De første besættelsesdage synes kun at have givet anledning til smågnidninger i samarbejdet. Der skulle senere vise sig større udfordringer for Hebo som ordenshåndhæver og beskytter af befolkningen. De lokale pigers interesse for de tyske soldater, som Hebo advarede mod i avi-

²² Ibid., 16. 4. 1940.

²³ Hebo hentydede formodentlig til tonefaldet.

serne, skulle blive af afgørende betydning i samarbejdet med værne-
magten.

Tyskerpigerne

»Byen var om muligt mere soldaterpræget end København.« noterede Julius Bomholt i sin dagbog 27. april 1940, hvor han ankom til byen. Hans første iagttagelse stemte ham trist: synet af en ung pige, »der puttede sin Haand i Næven på en tysk Soldat.«²⁴

Den 14. juli 1940 udbrød der masseslagsmål mellem tyske soldater og danske civile. Urolighederne begyndte i Byparken og fortsatte de følgende tre aftener. Oplysningerne om begivenhederne stammer fra Hebos indberetning til justitsministeriet. Ifølge tyskernes udsagn blev slagsmålet udløst af, at en tysk matros var blevet såret ved knivstik i hånden af en fisker. Den følgende aften gik det atter løs. Tyske matroser hævdede at være blevet tildelt knippelslag af civile danskere. Det lykkedes politiet at skaffe orden, men samme aften gik der rygter om, at ca. 50 fiskere den følgende aften ville overfalde de tyske matroser. På tredjedagen eskalerede begivenhederne. Kl. 23 stormede store grupper af tyske matroser parken og overfaldt civile, bl.a. en civil kriminalbetjent, der blev slemt medtaget. Matroserne fortsatte assisteret af infanterister deres fremfærd med overfald på borgere rundt om i byen. Det tyske feltgendarmeri var for fåtalligt til at standse urolighederne. Hebo underrettede den fungerende tyske kommandant, der udvirkede, at de tyske patruljer blev forstærket, og at de tyske matroser beordredes i kvarter. Den følgende dag traf Hebo sammen med den fungerende kommandant bestemmelse om, at ti restauranter og Byparken indtil videre skulle lukke kl. 21. Kommandanten ønskede ikke, at de aftalte forholdsregler skulle meddeles dagbladene. »Dette modsatte jeg mig imidlertid bestemt, og kommandanten frafaldt derefter sit ønske.« På Hebos foranledning påbød kommandanten, at de tyske soldater ikke måtte færdes ude senere end kl. 23, og at de på forlangende af det danske politi skulle passere gaden, samt at de tyske patruljer blev væsentligt forstærket. Samme aften var der atter sammenstød; kamppladsen var nu flyttet til Strandskoven. Hebo fik udvirket forstærket tysk patruljering, samt at de tyske soldater blev beordret til på forlangende at legitimere sig over for det danske politi. Den 18. juli indfandt den tyske Kommandant Mollmann, der under urolighederne havde været bortrejst, sig hos Hebo og takkede for politiets hurtige og energiske indgri-

²⁴ Aftrykt i *Vestjyden* 23. 6. 1945.

ben. Hebo afsluttede sin rapport med en vurdering af årsagerne til slagsmålene:

»selv om der særlig blandt Fiskerbefolkningen findes en fjendtlig Stemning overfor Tyskerne bl.a. som følge af det tilladte Fiskeriomraades Indskrænkning, ligger den egentlige Aarsag til Urolighederne i en Del ganske unge Menneskers Fortørnelse over Tyskernes Samkvem med de danske unge Piger i Byen og den Maade, hvorpaa Samkvemmet foregaar. Jeg har derfor gjort den tyske Kommandant bekendt med disse Forhold.«

Det bemærkedes endelig, at den nysindtrufne tyske Kommandant [Jacobs] havde udtalt sin fulde tilfredshed med sagens udfald.²⁵

Hebos indberetning fire måneder inde i besættelsen vidner om, at der på det tidspunkt fra begge sider udvistes stor vilje til i fællesskab at få urolighederne bragt til ophør. Hebo lagde ikke skjul på sin opfattelse af, at det var de danske unge mænd, der fremprovokede urolighederne. Han havde blik for fiskernes frustration over, at Esbjerg-pigerne åbenlyst stillede deres samvær med de tyske soldater til skue.²⁶ Det var tydeligt væsentligt for embedsmanden Hebo over for justitsministeriet at understrege kommandanternes ros af hans håndtering af urolighederne og dermed demonstrere evne og vilje til at efterkomme ministeriets påbud om samarbejde med besættelsesmagten. Rosen fra tysk side må til dels ses som en bestræbelse på at opnå den samarbejdsvilje hos Hebo, der var påkrævet – ikke mindst på baggrund af mandskabssituationen i det tyske politi.

Kommandanten accepterede bl.a., at soldaterne på forlangende skulle legitimere sig. Dette sidste punkt var på dette tidspunkt endnu ikke afklaret centralt. For medlemmer af besættelsesmagten må det have været opfattet som en ydmygelse at skulle legitimere sig over for det okkuperede lands politi. Ikke mindst i betragtning af, at værnemagten ikke havde tilsvarende beføjelser over for den okkuperede befolkning. Ligeledes må den »stuearrest«, der tildeltes besættelsestropperne, ses som et kuriosum ved den særlige besættelse. Anette Warring påpeger,

²⁵ *Hebos indberetning 2.8. 1940 til Justitsministeriet. HSB (6C).*

²⁶ Harald Petersen anfører, at Hebos i sin indberetning tilskrev de tyske marinesoldater skylden for optøjerne, og at indberetningen fejlagtigt blev tilstillet Befehlshaber, der derpå karakteriserede Hebo som en mand, der i modsætning til de øvrige vestjyske politimestre var særlig modvillig over for besættelsesmagten, samt at dette ville medføre modforholdsregler fra tysk side, hvilket dog ikke skete. Harald Petersen: *Retsvæsen og politik under besættelsen*, Odense 1947, s. 55. Som anført tilskrev Hebo netop ikke tyskerne skylden.

at tyskerne generelt var på vagt over for, om der bag danske myndighedernes indgriben og regulering af samkvemmet mellem danske piger og tyske soldater lå antityske motiver.²⁷ Hebos foranstaltninger til regulering af samkvemmet blev accepteret og ikke betragtet som krænkende for værnemagten. Medvirkende årsag til langmodigheden hos tyskerne i forbindelse med julislagsmålene var antagelig, at der ikke var tale om egentlige angreb på værnemagten; der var ikke noget anti-tysk element i fiskernes adfærd, der snarere var et udslag af, at de følte deres ære gået for nær af de tyske rivaler i kampen om pigernes gunst. Det var et forhold, der blev forstået og accepteret af kommandanterne i modsætning til de situationer, hvor der, som vi senere skal se, var tale om politiske tilkendegivelser, der bl.a. kunne medvirke til at underminere moralen hos de tyske tropper. Kommandantens modvilje mod at lade de disciplinerende foranstaltninger i forbindelse med juliurolighederne offentliggøre i de lokale blade viser den følsomhed over for befolkningens holdning, der gjorde sig gældende hos værnemagten.

Som et led i bestræbelserne på at undgå sammenstød i forbindelse med tyske soldaters tætte kontakt med danske kvinder blev der i august 1940 af Befehlshaber, general Erich Lüdke, udstedt et generelt danseforbud for medlemmer af værnemagten. Oplysningen stammer fra en skrivelse til luftvåbnet fra Lüdke, der havde erfaret, at dette værn for sine egne enheder havde udstedt forbud mod dans. Skrivelsen eksponerer den interne rivaliseren, der gav sig udslag i, at marine og luftvåben var utilbøjelige til at underlægge sig Befehlshaber, der kun havde umiddelbar kommando over hærens enheder. Befehlshaber Kaupisch havde allerede d. 11. april 1940 gjort værnemagtens overkommando opmærksom på problemet:

»Der Deutsche neigt zur besonderen Wertschätzung eigener Arbeitsgebiete und besitzt einen Hang zur Spezialisierung. Auch in der Kriegsmarine und in der Luftwaffe trifft dies mitunter zu. Hier im besetzten Ausland, das keineswegs deutschfreundlich ist, darf der militärische Befehlshaber nicht nur »repräsentative« Spitze sein. Er allein trägt die Verantwortung für die gesamte Wehrmacht [...] Kriegsmarine und Luftwaffe müssen also dem Befehlshaber in irgendeiner losen Form unterstellt werden. Engste Zusammenarbeit mit dem militärischen Befehlshaber muss ihnen befohlen werden. Nur dann ist ein gedeihliches Ergebnis zu erwarten.«²⁸

²⁷ Anette Warring: *Tyskerpiger under besættelse og retsopgør*. Kbh. 1994 s. 129.

²⁸ Fortrolig skrivelse fra Kaupisch til OKW i Berlin 11.4. 1940. NA T-175 spole 38.

Det lå Lüdke på sinde at etablere en fælles optræden og indstilling fra hele værnemagtens side, og han fandt luftvåbnets egenhændigt foranstaltede danseforbud ødelæggende for samarbejdet med danskerne.

»Da derartige Angelegenheiten von grundsätzlicher Bedeutung für ganz Dänemark nur von einer Stelle und für alle Wehrmachtsteile gemeinsam angeordnet werden können, wird gebeten, in Zukunft Anträge für derartige Befehle an den Befehlshaber der deutschen Truppen in Dänemark zu erteilen.«²⁹

»Palmehaven« i Esbjerg stod på listen over etablissementer, der i overensstemmelse med Befehlshabers danseforbud ikke måtte besøges af værnemagten. Kommandant Jacobs bad i en velbegrundet ansøgning i oktober 1940 Lüdke om at få strøget Palmehaven af listen: »Da sich in Esbjerg nur wenige grössere Lokale befinden, die sich für den Besuch durch deutsche Soldaten eignen, und da das Lokal »Palmehaven« zu diesen gehört.« Der argumenteredes med, at der kun blev spillet koncertmusik, og at dans derfor ikke kunne betragtes som stedets hovedattraktion.³⁰ Det vides ikke, om ansøgningen blev efterkommet, men skrivelsen viser, at kommandantens vilje til at give soldaterne mulighed for at komme i kontakt med danske kvinder kolliderede med Lüdkes forholdsregler mhp. at forebygge sammenstød. Desuden viser henvendelsen omfanget af de anliggender, Befehlshaber måtte tage stilling til.

Julisammenstødene havde eksponeret det spændte forhold mellem dele af Esbjergs befolkning og værnemagtens repræsentanter. Det blev tidligt klart, at myndighederne med »aftalen« om fredsbesættelsen havde gjort regning uden vært, hvad angik dele af befolkningen. Det var på dette tidspunkt ungdommen, der ignorerede kongens og politimesterens bud om værdig optræden. Hebos advarsler til de unge piger i besættelsens første dage viste sig at have været velbegrundede, men virkningsløse. Fra dansk side søgte myndighederne gennem særforanstaltninger at dæmme op for krænkelser af ro og orden. Allerede d. 6. august 1940 indførtes i Esbjerg udgangsforbud mellem kl. 1 og 4.30 pga. tyverier og voldsforbrydelser.³¹

Som et udtryk for parternes fælles indsats for at forebygge sammenstød oprettedes i december 1940 på tysk opfordring fællespatruljer af dansk politi og tysk feltgendarmeri.³²

²⁹ Skrivelse fra Lüdke til Luftgaukommando XI 19.8. 1940. *NA T-501 spole 303*.

³⁰ Skrivelse fra Jacobs til Lüdke 11.10. 1940. *Ibid.*

³¹ Forbudet ophævedes d. 16. 1. 1941. Henningsen, s. 93.

³² *Ibid.*, s. 88.

Vurderingen af sammenstødene på nationalt plan

Problemet med de danske pigers samkvem med tyske soldater nåede hurtigt op på de centrale forhandlers skriveborde. Hos de øverste tyske myndigheder herskede der ikke ubetinget tilfredshed med det danske politis indsats.

Oberregierungsrat, Friedrich Stalman, der var kommitteret i sager vedrørende forvaltning og retsspørgsmål under den rigsbefuldmægtigede, bragte 25. juli 1940 spørgsmålet på bane i en samtale med justitsminister Harald Petersen. Han klagede over, »dass dänische Polizeibeamte oder Hilfspolizeibeamte gegen dänische Mädchen in rigorosester Weise einschritten.« Han fremhævede to anmeldelser fra tyske officerer og truede med, at det ville få følger for det dansk-tyske forhold, hvis ikke disse tilstande blev bragt til ophør. Justitsministeren beklagede meget og forespurgte, hvilke forholdsregler, man fra tysk side ønskede i denne forbindelse. Der blev svaret, at dette spørgsmål måtte være op til de ansvarlige danske instanser.³³

Samtidig med, at der på topniveau fra tysk side blev klaget over danske politifolks optræden, havde Lüdke indledt sin indsats for at forebygge fejl i egne rækker. Som følge af urolighederne i Esbjerg og lignende episoder i andre byer blev der 10. august 1940 til alle kommandanter udsendt en befaling om disciplinære forholdsregler over for soldater:

»In diesem Befehl wurden die Standortältesten [...] angewiesen, bei sich etwa anbahnenden Spannungen vorbeugende Massnahmen (Einschränkung des Urlaubs, vermehrte Streifentätigkeit, Lokalverbote, Anweisung an deutsche Wehrmachtsangehörige, nur zu mehreren – mindestens 3 auszugehen) zu treffen.«³⁴

De disciplinære foranstaltninger, der her blev foreslået af Befehlshaber, som f.eks., at soldaterne kun måtte færdes tre og tre forekommer særprægede for medlemmer af en besættelses- eller beskyttelsesmagt, som den kaldte sig. Det er forståeligt, hvis de lokale kommandanter har haft svært ved at acceptere indførelsen af sådanne forholdsregler. Allerede i oktober var kommandant Jacobs indstillet på at lempe de disciplinære forholdsregler ved at ophæve »Lokalverbot« for etablissementet Palmehaven i Esbjerg. Lüdke så sig da også i november nødsaget til at ind-

³³ Referat af samtale mellem Harald Petersen og Stalman 25.7. 1940. NA T-501 spole 305.

³⁴ Tätigkeitsbericht Abt. Ia (generalstabens operationsafd.) 1.8. - 30.9. 1940. NA T-501 spole 298.

skærpe sine tilrettevisninger, da antallet af sammenstød havde været stigende:

»Sehr oft lag dabei die Schuld *einwandfrei* auf Seiten der deutschen Wehrmachtsangehörigen, wobei häufig auch Unteroffiziere beteiligt waren. Der Herr Befehlshaber erliess [...] einen scharfen Befehl, in dem er alle Vorgesetzten anwies, einer Lockerung der Disziplin mit allen Mitteln entgegenzutreten.« [Min kursivering, MJ].

Befehlshaber havde nu indsat en kontrolinstans, general Schönemann, »um eine straffere Kontrolle der Befehlsgewalt [...] zu erreichen«. De lokale kommandanter var nu underlagt denne, der skulle overvåge, »dass die Disziplin in Jütland und Fünen in dem vom Herrn Befehlshaber gewollten Sinne scharf überwacht wird.«³⁵ Når kommandanterne stik mod Befehlshabers befalinger lempede disciplinen, måtte de underlægges kontrol. Når nogle kommandanter slog sig i tøjret over for Lüdke, kan det have haft sammenhæng med, at de som Esbjergs kommandant ikke tilhørte hæren.

Samtidig med sine forsøg på at disciplinere værnemagtens medlemmer gav Lüdke sammen med den rigsbefuldmægtigede Cecil von Renthe-Fink over for den danske regering udtryk for utilfredshed med den danske indsats og frikendte tyske soldater som ophav til sammenstød. 12. august 1940 afsendtes et Aide-Memoire til det danske udenrigsministerium på den rigsbefuldmægtigedes brevpapir, hvoraf det fremgik, at sidstnævnte og Befehlshaber med bekymring havde konstateret, at den danske civilbefolknings adfærd over for værnemagtsmedlemmer var begyndt at ændre sig i uheldig retning. Der henvistes til sammenstød flere steder i landet. »Die deutschen Truppen selbst haben zu dieser Entwicklung keinen Anlass gegeben; ihr Auftreten ist, wie das auch von amtlicher dänischer Seite wiederholt versichert worden ist, stets zuvorkommend und korrekt gewesen.«³⁶ Der blev advaret om alvorlige følger for befolkningen, hvis ikke den danske regering besluttede sig til en mere aktiv indsats over for befolkningen. Med beklagelse var det blevet konstateret, at de lokale politimyndigheder i forbindelse med sammenstødene ikke havde været deres opgave voksen, hverken mht. forebyggelse eller indgriben. »Es besteht in vielen Fällen sogar der Eindruck, dass die Polizeibeamten die dänischen Täter absichtlich haben entkommen lassen.« Der udtryktes afslutningsvis håb om, at de gentagne henvendelser ville bevæge regeringen til forholdsregler mod

³⁵ Tätigkeitsbericht Abt. Ia 1.10. - 30.11. 1940. Ibid.

³⁶ Aide-Memoire til udenrigsministeriet 12.8. 1940. NA T-501 spole 305.

den foruroligende udvikling og til genoprettelse af det tidligere tilfredsstillende forhold.³⁷

Lüdke og Renthe-Fink var som de ansvarlige repræsentanter for de tyske myndigheder i landet anbragt i en situation, hvor de for at bevare den fredelige besættelse måtte anvende flere strategier. For at skabe disciplin i egne rækker måtte Lüdke over for sine underordnede udtrykke stærk utilfredshed, tilskrive værnemagtsmedlemmerne skylden for sammenstødenes opståen og skærpe de disciplinære foranstaltninger. Over for de centrale danske forhandlere frikendte han værnemagten for at forbedre sin forhandlingsposition og lægge pres på de danske modparter. I henvendelser til myndighederne i Berlin blev fiktionen om det gode samarbejde næret, bl.a. ved understregning af den danske regerings gode vilje til at disciplinere befolkningen. I et telegram 16. august 1940 til udenrigsministeriet i Berlin nedtonede Renthe-Fink sammenstødenes betydning. De opstod på baggrund af »schwieriger Wirtschaftslage und der mit der Betsetzung unvermeidlich verbundenen Eingriffe in normales Leben dänischer Bevölkerung.« Sammenstødene måtte ikke overses, men var »nicht von erheblicher Bedeutung«. Henvendelsen til den danske regering vedrørende dette spørgsmål havde straks ført til advarsler til befolkningen gennem statsministerens radiotale.³⁸

Først d. 30. august sendte det danske udenrigsministerium et svar på ovennævnte Aide-Memoire i form af en »Aufzeichnung« til Rigsbefuldmægtigede. Her udtryktes stor overraskelse over indholdet i dennes henvendelse, idet regeringen ikke havde observeret nogen ændring i den danske befolknings indstilling. Regeringen mente med succes at have gjort alt for at tilvejebringe et godt forhold mellem befolkning og værnemagt. Regeringen var ganske vist bekendt med enkelte sammenstød, men betragtede ikke disse som symptomatiske eller som en trussel mod det gode forhold. Alligevel havde regeringen atter i fædrelandets interesse indskærpet befolkningen betydningen af at undgå sammenstød, bl.a. gennem statsministerens tale 15. august, og dagspressen havde i de følgende dage gentaget opfordringen. Regeringen medgav, at politimyndighederne i enkelte tilfælde havde grebet utilstrækkeligt ind, men her var der tale om beklagelige enkelttilfælde. De pågældende betjente var blevet tilrettevist, og justitsministeren havde sendt fornyede instruktioner til landets politimestre.

Samtidig med disse forsikringer til tilfredsstillelse af tyskernes krav

³⁷ Ibid.

³⁸ Telegram fra Renthe-Fink til Auswärtiges Amt i Berlin 16.8. 1940. Ibid.

om indgreb søgte man dog gennem følgende salomoniske forklaring på sammenstødenes opståen et forsigtigt forsvar for danske interesser: Rigsbefuldmægtigede havde naturligvis fuldstændig ret i, at værnemagten generelt ikke havde givet anledning til sammenstød. Dens optræden havde tværtimod udløst beundring i befolkningen. Alligevel kunne det ikke udelukkes, at værnemagten i enkelte tilfælde havde været skyld i sammenstødene, og at der i andre situationer var tale om, at skylden kunne placeres hos begge parter.³⁹

Som et led i de danske bestræbelser på at bevare jurisdiktionen signaleredes der fra dansk side god vilje til at disciplinere befolkningen, mens det i forsigtige vendinger blev forsøgt at forsvare de danske involverede.

Den. 1. februar 1941 udsendte Lüdke til sine underordnede en meddelelse om, at der fra dansk politi var indrapporteret utallige færdselsuheld, hvor værnemagtskøretøjer havde været involveret, uden at det havde kunnet fastslås, hvem der førte køretøjerne, og ulykkestilfældene kunne derfor ikke opklares. Det kastede et dårligt lys på disciplinen i den tyske værnemagt. Lüdke havde samtidig konstateret, at den tyske pligt til at indberette alle trafikuheld til den militære domstol var blevet siddet overhørig. De ansvarlige for disciplinærsager blev afslutningsvis truet med straf i gentagelsestilfælde.⁴⁰ Ugen efter, d. 8. februar 1941, udsendes af justitsminister Harald Petersen retningslinier til politimestrene angående det danske politis beføjelser over for værnemagten, hvorefter der under visse omstændigheder indrømmes politiet ret til at arrestere og afkræve legitimation af værnemagtsmedlemmer.⁴¹ Det har utvivlsomt været Lüdkes ønske på baggrund af klager som de ovennævnte at indrømme det danske politi disse udvidede beføjelser, der allerede i juli 1940 var blevet tilstået Esbjerg politi af den stedlige kommandant.

I en 29 sider lang rapport til hærens overkommando i Berlin fra april 1942 afslørede Lüdke, at forholdene ved de tyske krigsretter var katastrofale for samarbejdet med de danske myndigheder. Indberetningen blev indgivet på foranledning af Renthe-Fink, der på baggrund af utallige danske klager over de tyske krigsretsinstanser betragtede tilstanden som yderst skadelig for tyske interesser.⁴² Ikke mindst var der proble-

³⁹ »Aufzeichnung« fra udenrigsministeriet til Renthe-Fink 30.8. 1940. Ibid.

⁴⁰ Skrivelse til alle værn fra Lüdke 1.2. 1941. Ibid.

⁴¹ Retningslinier for det danske politis beføjelser over for værnemagtsmedlemmer 8.2. 1941. Ibid.

⁴² Skrivelse fra Renthe-Fink til Lüdke 30.3. 1942. *NA T-501 spole 298*. Rapport fra Lüdke 22.4. 1942, *ibid*. Rapporten, der ikke ses omtalt i den eksisterende litteratur, er

mer med de retsinstanser, der hørte under marine og luftvåben. Sagsbehandlingen var lemfældig, langsom og ineffektiv grænsende til det obstruerende. Når sagerne involverede både danskere og tyskere, blev tyskernes forklaring uden videre lagt til grund for afgørelserne. »Den Dänen wird nicht geglaubt, weil sie Dänen sind.« Disse »Misstände« havde ført til forbitrelse hos de danske myndigheder og i offentligheden. De understøttede tysk fjendtlige strømninger, eftersom de strenge straffe, som danskere idømtes på baggrund af tyske krav, blev offentliggjort i pressen. Samtidig fremhævede Lüdke de danske myndigheders grundige og effektive indsats på retsområdet, der ikke mindst havde baggrund i indsatsen hos Statsadvokaten for særlige Anliggender. »Über jeden Zwischenfall werden sofort eingehende Polizeiberichte aufgenommen, häufig ergeht schon 3-4 Tage nach dem Vorfall das Urteil gegen die beteiligten Dänen«, og strafudmålingerne var særdeles tilfredsstillende set fra et tysk synspunkt. Konkluderende betegnede Lüdke den tyske retspraksis som »in seiner Art einen politischen Akt, der [...] die Einheitlichkeit der gegenüber Dänemark zu verfolgenden allgemeinen politischen Linie empfindlichst zu stören geeignet ist. Ein derartiger Zustand ist auf weiterer Dauer schlechthin untragbar.«⁴³

Rapportens grundige og pædagogiske fremstilling af forholdene afslører den uvidenhed om forholdene i Danmark og/eller manglende vilje til at underlægge sig fredsbesættelsens vilkår, der gjorde sig gældende på rigsplan, hvor Danmark i det store besættelsesperspektiv kun udgjorde en detalje. Et forhold, der understreger vanskelighederne for de ansvarlige repræsentanter i Danmark. De tyske dokumenter fra denne periode viser tydeligt det dilemma, de ansvarlige repræsentanter for de tyske myndigheder befandt sig i pga. deres forskellige roller, dels som beskytter af værnemagts interesser, dels som ansvarlig for fredsbesættelsen og dermed som de okkuperede myndigheders forhandlingsmodpart. De tre roller krævede anvendelse af forskellige midler, der virtuost blev sat ind over for de pågældende, når situationen krævede det. Lüdkes tilsyneladende modsatrettede signaler havde det klare mål at bevare fredsbesættelsen, og hans bestræbelser deltes tydeligvis af Renthe-Fink, der aht. bevarelse af det tyske udenrigsministeriums kom-

en glimrende kilde til forståelse af forholdene ved de tyske krigsretter i Danmark. Det opsplittede system indebar, at ikke mindre end otte forskellige instanser i Danmark og i visse tilfælde 11 retsinstanser uden for landet var bemyndiget til at behandle lovovertrædelser begået i Danmark. Kun en retsinstans besad ifølge Lüdke kendskab til de givne faktiske og politiske forhold i Danmark.

⁴³ ibid.

petence havde særlig interesse i at opretholde samarbejdet med de danske myndigheder.⁴⁴

Vi skal nu vende tilbage til situationen i Esbjerg, som den udviklede sig i perioden efter de første besættelses måneder.

Kommandant Jacobs

Den imødekommenhed, hvormed Jacobs ved sin tiltrædelse optrådte over for Hebo, blev hurtigt afløst af en tydelig irritation over befolkningens fjendtlige holdning. Hans klager drejede sig om sammenstimlen ved luftalarm, manglende mørklægning og biografpublikums hujen under Ugerevyen.⁴⁵ Jacobs erfarede snart, at det danske politis ihærdighed for at standse juli-urolighederne ikke var til stede, når det gjaldt forhold, der ikke i samme grad truede den almindelige ro og orden og var til fare for byens befolkning. I forbindelse med sine klager over biografpublikummets hujen og piften, når Hitler optrådte i ugerevyen, opfordrede Jacobs i foråret 1941 politiet til at tage forholdsregler til forhindring af dette. Det skete øjensynlig ikke, og Jacobs erklærede efter flere forgæves klager over for Hebo, »dass bei evt. Schlägereien, die aus der Abwehr dieser Beleidigung des Führers und Reichskanzlers des Grossdeutschen Reiches entstehen sollten, ich voll und ganz die betreffenden deutschen Wehrmachtsangehörigen in Schutz nehmen werde.«⁴⁶ Årsagen til Jacobs' fortørnelse over biografpublikummet var det klart antityske element i mishagsytringerne. Der var i modsætning til julislagsmålene, som var forståelige med deres baggrund i en ærefuld rivalisering om pigerne, her tale om et for Tyskland ærekrænkende forhold, der kunne have demoraliserende virkning på de tilstedeværende tyske soldater og nære modviljen i befolkningen. Der er i kilderne intet tegn på, at de tyske soldater nogensinde greb til det af Jacobs antydede »Abwehr der Beleidigung des Führers«. Det understreger blot berettigelsen af hans uudtalte ængstelse for soldaternes moral. Truslen i Jacobs' henvendelse forblev virkningsløs over for Hebo.

Jacobs sendte skrivelsen til Hebo i kopi til Befehlshaber. I følgebrevet

⁴⁴ Danmark hørte som det eneste besatte land til det tyske udenrigsministeriums, Auswärtiges Amt, ressort. Auswärtiges Amt var i løbet af det nationalsocialistiske herredømme blevet en stadig svagere faktor i tysk rigspolitik. Med hvert erobret land mistede det indflydelse – enten til partiet eller til værnemagten. Danmark var blandt de besatte lande en værdifuld undtagelse, som Auswärtiges Amt i kompetencestriden inden for det nationalsocialistiske hierarki ubetinget ville bevare. Dette var kun muligt, hvis landet havde en legal regering, der kunne optræde som det tyske riges forhandlingspartner.

⁴⁵ Henningsen, s. 90, 127.

⁴⁶ Skrivelse fra Jacobs til Hebo 18.3. 1941. NA T-501 spole 305.

argumenterede Jacobs for, at han ikke som konsekvens af det danske biografpublikums adfærd ville forbyde soldaterne biografbesøg: »Ein Verbot würde nur bedeuten, dass sich die Wehrmacht dem Tatbestand beugt und das dänische Verhalten konzessioniert.«⁴⁷ Det er en nærliggende antagelse, at et forbud havde været foreslået fra Befehlshabers side, men dette ville i Jacobs' øjne betyde en uønsket forskydning i magtbalancen.

Månedens efter forlod Jacobs Esbjerg og afløstes af Korvettenkapitän Oskar Steckelberg, der fungerede som kommandant i en treårig periode.

Kommandant Steckelberg

Kendetegnende for forholdet mellem Hebo og Steckelberg blev de mange klager, de gensidigt tilstillede hinanden. Klagerne fra kommandanten fremstod som bestræbelser på at værne om værnemagtens anseelse, mens Hebos ofte var af en mere defensiv karakter og muligvis fremprovokeret af Steckelbergs klager for at skabe balance i forholdet.

I november 1941 udtrykte han sin utilfredshed med, at tyskerne i fællespatruljerne var for unge og optrådte for usikkert. Samme måned klagede Steckelberg over de mange tyskfyndtlige inskriptioner i forbindelse med underskrivelsen af Antikominternpagten.⁴⁸ Det var Esbjergs kommunister, der nu var kommet på banen efter det endelige brud på de venskabelige bånd mellem Tyskland og Sovjetunionen. Det er det første eksempel på tydeligt politiske manifestationer, der også direkte eller indirekte var rettet mod regeringens samarbejdspolitik.

I januar 1942 så kommandanten sig nødsaget til over for Lüdke at klage over politiet i Esbjerg. I sin indberetning til denne berettede Steckelberg om en tiltagende afvisende holdning i Esbjergs befolkning over for værnemagten. Han havde henvendt sig til det stedlige politi i forbindelse med et antal uheldige begivenheder. Der var blevet lovet bedre bevogtning og samarbejde fra dansk politis side. Efter de sidste ugers negative erfaringer havde Steckelberg indsat forstærket patrulje dag og nat »um die Anwesenheit der Wehrmacht als bestimmende Schutzmacht zu betonen«, samt antydte muligheden af yderligere forholdsregler. Det store problem var i Steckelbergs øjne befolkningens engelskvenlighed. De voksne opførte sig korrekt, men dele af den mandlige ungdom var afvisende eller sågar udfordrende over for værnemagten.

⁴⁷ Skrivelse fra Jacobs til Lüdke 18.3. 1941. Ibid.

⁴⁸ Henningsen s. 88, 128.

Om årsagerne til den antityske stemning anførte Steckelberg, at man fra skolernes side søgte at påvirke eleverne i antitysk retning, og at den stedlige katolske præst havde omtalt krigen med afsky. Kongens nytårstale havde ligeledes forstærket danskernes afvisende holdning, og i øvrigt var den danske hærs hilsedisciplin på nulpunktet. Steckelberg fremsatte følgende forbedringsforslag:

- Forbud mod og straf for at lytte til engelsk radio samt fremskyndet opstilling af støjsendere.
- Krav til kulturministeriet om, at lærere og præster skulle påvirkes i ønskelig retning.
- Meddelelser i biograferne om, at antityske og proengelske tilkendegivelser var forbudt og under strafansvar.
- Advarsler til ungdommen i Esbjergs aviser.⁴⁹

Steckelbergs forbedringsforslag afslører en overbevisning om at kunne øve indflydelse på befolkningens indstilling og om danske embedsmænds autoritative evne til at retlede befolkningen og tilvejebringe en holdningsændring gennem ideologisk opdragelse understøttet af forbud mod uønsket påvirkning gennem engelsk radio. Værnemagtens optræden burde ifølge Steckelberg kunne overbevise danskerne om sigtet med den engelske, antityske propaganda; men »Der Däne glaubt seinen Ohren mehr als seinen Augen.« I samme indberetning nævnte Steckelberg eksempler på konsekvenserne af den antityske stemning. Der var ganske vist kun tale om få sammenstød mellem danske civile og tyske soldater, men et stigende problem var verbale overfald på medlemmer af værnemagten, nedrivninger af tyske skilte og antityske skrivelser på husmure. Siden december havde der været tre tilfælde af voldelige overfald på medlemmer af Frikorps Danmark.⁵⁰

I Esbjerg som så mange andre steder i landet var Frikorpsfolkene i tysk uniform blevet en yderligere komplikation for opretholdelsen af ro og orden. De mange tyske klager over overgreb mod de danske frivillige og deres familier foranledigede justitsministeriet til at træffe forholdsregler til afhjælpning af problemet. Ministeriet henledte politimestrenes opmærksomhed på spørgsmålets betydning og gav ordre om indskriden ved episoder. Samtidig opfordredes politimestrene til at påvirke befolkningen og udbrede forståelsen for de frivilliges indsats. Der skulle i hver politikreds afholdes lukkede møder, hvor amtmænd og

⁴⁹ Indberetning fra Steckelberg til Lüdke 5.1. 1942. *Begivenheder...*, s. 35f.

⁵⁰ Ibid.

politimestre skulle sammenkalde indflydelsesrige personer, der repræsenterede forskellige kredse i befolkningen. På møderne skulle der gives oplysninger af betydning for de nuværende forhold, og der skulle gives en meddelelse fra regeringen, hvori det blev understreget, at den fjendtlige holdning over for de danske Østfrontsfrivillige kunne få katastrofale følger. Der skulle argumenteres med god dansk, tolerant tankegang og peges på, at uskyldige børn i skolerne blev udsat for chikane. Som baggrund for henstillingen nævntes »... at alting tyder paa, at vi i de næste Maaneder vil komme til at staa overfor en afgørende Udvikling af Krigsbegivenhederne.« Pressen fik forbud mod at informere om disse møder.⁵¹

Den ideologiske oprustning, som også Steckelberg opfordrede til i sin indberetning til Befehlshaber, var på nationalt plan blevet udmøntet i dette tiltag fra regeringens side. Henning Poulsen anfører, at tiltaget var foranlediget af klager fra Frits Clausen over forulempelser af de tysklandsfrivillige. Renthe-Fink havde på den baggrund af den danske regering krævet forebyggende foranstaltninger, samtidig med at han over for Berlin bagatelliserede Clausens klager.⁵²

Februar 1942 – august 1943

I Steckelbergs indberetning fra februar 1942 hed det, at samarbejdet med de danske myndigheder i de to forgangne måneder havde været godt. Der var nu kommet en ny dimension ind i hans vurdering af årsagen til sammenstød. Når der forekom slagsmål, var de næsten altid initieret af

»Soldaten von Einheiten, die die Verhältnisse in Esbjerg nicht übersehen. Durch Belehrung der Einheiten und des Streifendienstes wird versucht, diese unliebsamen Vorfälle zu verhüten.«⁵³

Han sigtede formentlig til nytilkomne enheder – muligvis fra andre besatte lande eller fra østfronten – der havde svært ved at finde deres ben som fredsbesættere. I samme indberetning klagede Steckelberg over den radikale avis Sydvestjyllands redaktør, der havde skrevet en sarkastisk bemærkning om syngende tyske soldater i Kongensgade om natten. Når Steckelberg så sig nødsaget til at indberette denne forholdsvis harmløse gestus, der jo dog var fremkaldt af soldaternes manglende disciplin, skyldes det sandsynligvis den førnævnte følsomhed i besættelsesmagten over for dens anseelse i befolkningen. Lüdke svarede: »Eine

⁵¹ Udenrigsministeriets Pressebureau nr. 61 28.3. 1942.

⁵² Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister*. Kbh. 1970, s. 312f.

⁵³ Skrivelse fra Steckelberg til Lüdke 1.2. 1942. *Begivenheder...*, s. 39.

gerichtliche Verfolgung obiger Angelegenheit erscheint nicht angezeigt. Es wird gebeten, den Verfasser des Artikels zur Kommandantur zu bestellen und ihn wegen seines Verhaltens zu verwarnen.«⁵⁴ Det var muligvis Steckelbergs forhåbning at have kunnet statuere et eksempel ved at få redaktøren retsforfulgt, men Lüdke henregnede tydeligvis handlingen til småtingsafdelingen, hvilket af kommandanten må have været oplevet som en desavouering af hans autoritet.

I samme måned klagede Steckelberg til Hebo over ejeren af Palads-hotel, der ikke betjente tyske kunder i sin cafe. Hebo undlod at svare, og i marts gentog Steckelberg sin klage, der igen blev siddet overhørig.⁵⁵ Der var 9. juli 1941 til politimestrene fra Statsadvokaten for særlige Anliggender blevet udstedt et fortroligt cirkulære, der netop havde baggrund i flere tilfælde af vægring ved at servere for værnemagtsmedlemmer. I cirkulæret blev det påpeget, at en sådan vægring ville kunne opfattes som en fornærmelse og derfor kunne medføre straf i henhold til justitsministeriets bekendtgørelse af 9. juni 1941, hvorefter »Demonstrationer i Ord eller Gerning, som er egnede til at skade Forholdet til de udenlandske militære Styrker, der efter Overenskomst med den danske Regering befinder sig her i Landet«, kunne straffes. Desuden meddelte cirkulæret, at radioer i restaurationslokaler ikke måtte være indstillet på engelske sendere.⁵⁶ Det må have forstærket Steckelbergs frustration, at Hebo koldblodigt undlod at reagere på kommandantens henvendelser om en adfærd, der stred mod ovennævnte bekendtgørelse. Kommandanten havde øjensynlig ikke midler til at tvinge sine opfordringer igennem, og vedblivende klager over for Lüdke ville bringe Steckelbergs evner som kommandant i tvivl.

I marts foreslog Steckelberg på baggrund af optøjer mellem danske og tyske, at der blev indført fælles vagt om aftenen i den tyske kommandantur eller på politistationen. Dette forslag blev afvist af Hebo.⁵⁷ Accepten af afvisningen kan være begrundet i, at de uklare aftaler på området ikke gav hjemmel til at gennemtrumfe kravet. I sin indberetning fra maj 1942 modererede Steckelberg ganske vist vurderingen af samarbejdet med Hebo, der nu blev karakteriseret som »befriedigend«, men han undlod at omtale Hebos vægring ved at efterkomme kommandantens opfordringer.

En hændelse, som Steckelberg fandt anledning til at indberette, og

⁵⁴ Skrivelse fra Lüdke til Steckelberg 17.2. 1942. Ibid., s. 41.

⁵⁵ Skrivelser fra Steckelberg til Hebo 20.2. og 14.3. 1942. Ibid. s. 42, 43.

⁵⁶ Fortroligt Cirkulære 9.7. 1941. *NA T-501 spole 305*. Bekendtgørelsen af 9.6. 1941 er aftrykt i *Besættelsestidens Fakta*, s. 36.

⁵⁷ Henningsen, s. 88.

som tydeligvis udgjorde et irritationsmoment, var befolkningens adfærd over for en såret engelsk flyver, der var indlagt på byens sygehus: »Dem Verwundeten wurden von verschiedenen Seiten Blumen, Schokolade und Kuchen ins Krankenhaus geschickt.«⁵⁸ Det var igen et forhold, som underminerede værnemagtens autoritet, der gav anledning til kommandantens irritation. Det var for ham som repræsentant for værnemagten en uforståelig ubehagelighed, at danskerne tillod sig åbenlyst at tilkendegive deres sympati for besættelsesmagts fjende.

Danskernes engelskvenlige holdning var fra begyndelsen til stor fortrydelse for tyskerne, der havde erklæret gennem besættelsen at ville tilvejebringe beskyttelse af befolkningen.⁵⁹ London radios »Lügennachrichten« havde stor indflydelse på befolkningens indstilling, eftersom der ikke fæstedes lid til dansk presse, som man formodede kraftigt censureret.⁶⁰

Dette havde foranlediget Lüdke til i en skrivelse allerede 9. november 1940 at give anvisninger på, hvorledes der burde argumenteres i politiske diskussioner med danskere. Anvisningerne var tiltænkt officerer. I ni punkter opregnedes det fælles ideologiske grundlag, der burde lægges til grund for udbredelse af det tyske standpunkt. »Dies verspricht aber nur wirklichen Erfolg, wenn dabei von deutscher Seite eine einheitliche Auffassung zu Tage tritt.« Ikke mindst burde det understreges, at Danmark, der havde været »der schlechtbezahlte Schweinehirt Englands«, hos tyskerne opnåede langt bedre priser for landbrugsprodukter. Det skulle også understreges, at besættelsen af landet ikke krænkede danskerne i deres personlige frihed. Tropperne opførte sig høfligt og korrekt, og hvis det ikke var tilfældet, blev de straffet. Derimod var der fra dansk side mange eksempler på provokationer, sabotage og rygteudbredelser. Ganske vist udgjorde besættelsen en midlertidig indskrænkning af en suveræn stats rettigheder, men besættelsen måtte forstås og accepteres som livsvigtig for Tyskland. Danskerne måtte erkende, at der fra tysk side blev gjort alt for at skåne det danske samfund.⁶¹ Skrivelsens indhold vidner om, hvor væsentligt det for tyskerne var at opnå forståelse for det tyske standpunkt i befolkningen. Dette var kun muligt gennem en fælles og konsistent tysk indsats, som Lüdke her leverede drejebogen til.

I juli 1942 tiltog Steckelbergs problemer med værnemagtens disciplin. I sin Kommandanturbefehl af 24. juli berettede han, at det danske

⁵⁸ Skrivelse fra Steckelberg til Lüdke 27.5. 1942. *Begivenheder...*, s. 47.

⁵⁹ Det tyske Memorandum. 9.4. 1940. *De Parlamentariske...* IV, s. 18.

⁶⁰ Stimmungsbbericht 7.9. 1940. *NA T-175 spole 38*.

⁶¹ Fortrolig skrivelse fra Lüdke 9.11. 1940 til divisionslederne. *Ibid.*

politi vedvarende rapporterede om tyske soldaters salg af tobak til danskere: »Es ist unmöglich, dass Soldaten auf der Hauptstrasse in Esbjerg mit Aktentaschen herumlaufen und an andere Soldaten oder gar an Dänen Zigaretten verkaufen. Gegen weitere Verstöße ist schärfstens disziplinarisch einzuschreiten.«⁶² Indignationen hos Steckelberg er tydelig. Hans anstrengelser for at formå det danske politi til at gribe ind over for krænkelser af værnemagten blev undermineret af egne soldaters adfærd.

I lighed med Lüdke førte Steckelberg nu en dobbeltstrategi, formodentlig i en klarere erkendelse af betingelserne for fredsbesættelsens opretholdelse, herunder nødvendigheden af at undgå fejl i egne rækker, samtidig med at han søgte at positionere sig over for Hebo. Opad i systemet – i indberetningerne til Befehlshaber – blev problemerne med samarbejdet nedtonet. Steckelberg opgraderede i sin Stimmungsbericht fra august atter samarbejdet til »gut«, og der havde kun været tale om et ringe antal sammenstød: »Oft sind an diesen Zwischenfällen Soldaten beteiligt, die vorübergehend oder erst knappe Zeit hier in Dänemark sind.«⁶³ I samme periode var der sket betydelige forstærkninger af samtlige enheder i byen. Bl.a. var en bataljon fra Rusland indkvarteret på en af skolerne.⁶⁴ Steckelbergs tiltagende erkendelse af værnemagtsmedlemmernes manglende evne til at forstå den særlige situation i landet kan have baggrund i disse troppers adfærd.

I slutningen af september 1942 forværredes samarbejdet. Det skete i forbindelse med Frikorpsets orlov. Sammenstødene var så voldsomme, at der blev rekvireret forstærkning fra Kolding og fra kystpolitiet. Hebo underrettede Steckelberg om dette og anmodede samtidig om, at der ikke blev sendt ekstra tyske patruljer. Denne anmodning blev efterkommet. Hebo afstedkom, at der blev rettet henvendelser til Teknisk Skole og til aftenskolens ledere om at opfordre eleverne til at forholde sig roligt. Der var åbenbart efter Hebos vurdering tale om ungdommelige elementer som ophav til urolighederne. Men få dage senere var der atter overgreb, og Hebo gik til dagspressen med opfordring til befolkningen om at holde sig i ro.⁶⁵ Det lykkedes det danske politi uden tysk indgriben at få gemytterne bragt til ro, men politiet havde formodentlig ikke i fornøden grad grebet ind over for de elementer, der genererede Frikorpsfolkene. Begivenhederne fik et efterspil, idet en frikorps-

⁶² Kommandanturbefehl an Einheitsführer Nr. 22. Ibid.

⁶³ Stimmungsbericht 3.8. 1942. *Begivenheder...* s. 50.

⁶⁴ Tätigkeitsbericht 1.7. 1942 – 31.12. 1942 Heeresunterkunftverwaltung. *NA T-501 spole 299.*

⁶⁵ Henningsen s. 124.

mand anmeldte et overfald til kommandanten. I sin klage til Hebo over håndteringen af episoden søgte Steckelberg at argumentere med forholdets ærekrænkende karakter. Et sådant overfald: »wirkt provozierend gegenüber der Uniform der deutschen Wehrmacht und kann nicht geduldet werden.« Han forespurgte, om der var foretaget arrestationer og afhøringer, og om politiet kunne forhindre sådanne episoder i fremtiden.⁶⁶ Samme dag skrev kommandanten i sin Stimmungsbericht til Befehlshaber, at samarbejdet var godt; der havde atter været sammenstød, men de opstod næsten altid pga. alkoholindtagelse. Om episoderne i forbindelse med Frikorpsets orlov hed det: »Die Polizei hat wohl verschärften Streifendienst eingesetzt, greift aber meistens nicht durch«. Steckelberg havde meddelt Hebo, at der ville blive indsat bevæbnet patrulje fra værnemagtens side, hvis politiet ikke i fremtiden kunne opretholde ro og orden.⁶⁷

Episoden med Frikorpsfolkene endte hos det tyske gesandtskab i København, som forlangte redegørelser af de danske myndigheder og afstraffelse af de danskere, der var blevet indbragt af de danske patruljer. Sagen afsluttedes med en skarp udveksling af skrivelser.⁶⁸

Det væsentlige for Steckelberg var, at Frikorpsfolkene som bærere af tysk uniform var blevet forulempet og værnemagtens anseelse derfor krænket. Hans klage over politiets utilstrækkelige indgreb i denne situation, der blev bragt op på højeste niveau, kan have været medvirkende til, at der fra tysk side trods bestræbelser fra Lüdke o.a. på at bibeholde status quo på området, stilledes krav om indskrænkninger i det danske politis beføjelser.

Tøjlerne strammes

Lüdke havde, som vi har set, på baggrund af klager fra dansk side i februar 1941 udvirket, at medlemmer af værnemagten fik legitimationspligt over for det danske politi. Som leder af den tyske militære domstol i Danmark skulle Oberkriegsgerichtsrat v. Raab-Straube i samarbejde med Lüdke søge at varetage tyske interesser på justits- og politiområdet under de konditioner, som det uafklarede jurisdiktionsspørgsmål satte. Han foreslog i maj 1942 en udvidelse af det danske politis beføjelser, således at det fik ret til at anholde værnemagtsmedlemmer, der nægtede at legitimere sig. Utallige klager fra Statsadvokaten for Særlige Anliggender over, at sager ikke kunne opklares pga. tysk vægring ved at

⁶⁶ Skrivelse fra Steckelberg til Hebo 30.9. 1942. NA T-501 spole 305.

⁶⁷ Stimmungsbericht 30.9. 1942. *Begivenheder...* s. 56.

⁶⁸ Henningsen s. 125.

legitimere sig, blev atter anført som baggrund for forslaget. Som yderligere argumentation anførte Raab-Straube, at det danske politi havde været meget tilbageholdende med at gøre brug af retten til at afkræve legitimation. Forslaget havde været forelagt marinens og luftvåbnets øverstbefalende, og sidstnævnte havde gjort store betænkeligheder gældende; efter Raab-Straubes vurdering uden tilstrækkelig saglig begrundelse. Nu afventedes Befehlshabers afgørelse i spørgsmålet.⁶⁹

I august 1942 var situationen for de tyske ansvarlige myndigheder vendt fra offensive bestræbelser på at opnå udvidede beføjelser til det danske politi til et defensorat for bevarelse af den hidtidige praksis, at dansk politi alene foretog anholdelser, efterforskede og fængslede i sager, hvor danske statsborgere krænkede værnemagtens interesser. Raab-Straube begrundede i en skrivelse til Heeresjustizwesen fastholdelsen af denne praksis med den mandskabsmæssige situation. Tysk overtagelse af disse politimæssige opgaver ville kræve indsættelse af flere tusinde dansktalende personer; dansk politi var det eneste i praksis brugbare efterforsknings- og overvågningsorgan i landet til brug for den militære efterretningstjeneste, krigsretterne og Rigsbefuldmægtigede. »Beispiele für überraschend gutes Arbeiten der dänischen Polizei konnten angeführt werden.« Det indrømmedes, at enkelte lokale politimyndigheder havde vist tendens til at tilskrive tyskerne skylden ved sammenstød, men disse tilfælde gjaldt som undtagelser.

»Eine Beschneidung der Rechte der in dieser Frage sehr empfindlichen dänischen Polizei würde zweifellos dazu führen, dass sie ihre Aufgaben nur gezwungen und ohne Interesse an der Aufklärung des Sachverhaltes durchführt, was sich höchst nachteilig für die Interessen der Deutschen Wehrmacht auswirken müsste.«⁷⁰

Bestræbelserne fra de ansvarlige tyske repræsentanters side på at disciplinere og koordinere indsatsen for at bevare status quo på det retslige og politimæssige område forblev frugtesløse. Lüdke konstaterede resigneret i slutningen af august 1942, at der ganske vist var indført en specialafdeling under Gericht des Befehlshabers, der skulle behandle sager om sammenstød. Alle episoder skulle indberettes til denne instans og til Rigsbefuldmægtigede, men domstolen under Marinebefehlshaber forsømte konsekvent indberetningspligten og tiltog sig beføjelse til at afgøre, om sagerne skulle overgives til de danske myndigheder. Dette havde til følge, at Rigsbefuldmægtigede og Befehlshaber fuldkommen

⁶⁹ Tätigkeitsbericht 3.12. 1941 – 30.4. 1942, 1.5. 1942. NA T-501 spole 298.

⁷⁰ Skrivelse fra Raab-Straube til Chef des Heeresjustizwesens, Berlin 14.8. 1942. Ibid.

havde mistet overblikket over episoder og af den grund var svækket i deres forhandlingsposition over for Statsadvokaten.⁷¹

I slutningen af juli 1942 havde to sabotageeksperter udsendt af Reichssicherheitshauptamt i Berlin aflagt besøg i København for at kontrollere det danske politis undersøgelsesresultater. En af disse, SS-Gruppenführer Dr. Stuckart skrev 1. september 1942 til det tyske udenrigsministerium, at situationen krævede en skarpere kurs over for den danske regering; bl.a. skulle politi og domstole afkræves en mere effektiv bekæmpelse af tysk fjendtlige grupper, og der skulle indføres dødsstraf.⁷²

Under sit besøg havde Stuckart ladet Renthe-Fink forstå, at han over for Hitler agtede at foreslå indsættelse af en tysk forvaltning i Danmark. Efter besøget sendte Renthe-Fink det tyske udenrigsministerium en længere redegørelse for situationen i Danmark. Skrivelsen er et langt plaidoyer for bevarelsen af status quo i landet, og den indeholder en bemærkelsesværdig udførlig redegørelse for den særlige besættelsesordnings vilkår. Renthe-Fink henviser bl.a. til den særlige danske mentalitet: »Der Däne ist in seiner ganzen Entwicklung und Haltung kaum ein Mann der aggressiven Empörung, er ist aber, wenn es darauf ankommt, der Mann eines zähen passiven Widerstandes gegen etwas, was er nicht einsieht und was er für Willkür hält.« Endvidere hed det beroligende om danskernes holdning til Europas nyordning, at de i øjeblikket pga. mindreværdskomplekser var afvisende over for tyskerne, men det skyldtes deres langsomme omstillingsevne.

Der argumenteredes videre for bevarelsen af eksekutivmagten på danske hænder. Det danske politi ville, hvis det ikke arbejdede selvstændigt, ikke fortsætte sit loyale samarbejde. Truslen om tysk overtagelse af domsafsigelsesretten havde således ført til »verständiger Mitarbeit«⁷³ Renthe-Fink lagde samtidig pres på sine danske forhandlingspartnere, og 2. september 1942 holdt statsminister Buhl sin berømtberygtede radiotale, der bl.a. opfordrede til at angive sabotører.

Den såkaldte Telegramkrise endte med en personeludskiftning.⁷⁴ Lüdke blev 1. oktober 1942 erstattet af general Hermann von Hanne-

⁷¹ Bilag til Tätigkeitsbericht Raab-Straube 1.5 – 28.8. 1942. Ibid.

⁷² *De Parlamentariske...* XIII, s. 670

⁷³ Memorandum fra Renthe-Fink ang. den fremtidige ordning af det dansk-tyske forhold 28.8. 1942. Ibid., s. 661f.

⁷⁴ Af Hitler blev Telegramkrisen brugt som påskud for en længe planlagt personeludskiftning. Han forventede ikke en grundlæggende kursændring, men en »hårtere Gangart« som forberedelse til Danmarks indlemmelse i det stortyske rige på længere sigt. Hans Umbreit: *Die deutsche Herrschaft in den besetzten Gebieten 1942-1945. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg* 5/2, Stuttgart 1999, s. 14.

ken. Denne havde angiveligt fra Hitler ordre om at behandle Danmark som fjendeland og havde over for den danske generaløjtnant Gørtz ikke lagt skjul på, at der på baggrund af danskernes afvisende holdning ville ske en ændring i forholdet. »Anstelle der bisherigen Bitten würden in Zukunft Forderungen treten.«⁷⁵ Werner Best, der 4. november afløste Renthe-Fink som Rigsbefuldmægtiget, skulle lede denne kursændring på det civile område.

De fælles bestræbelser på at overholde de indgåede aftaler og opretholde status quo i besættelsesforholdet, der prægede samarbejdet mellem Renthe-Fink og Lüdke, var ikke i samme grad til stede hos det nye »makkerpar« i toppen af besættelseshierarkiet. D. 27. november og 6. december beskrev Best i et telegram kompetencestridighederne med v. Hanneken. Denne ønskede danskere stillet for tysk krigsret, hvilket af Best opfattedes som en forholdsregel med vidtrækkende politiske følger og derfor som hørende under den rigsbefuldmægtigedes kompetence.⁷⁶

I begyndelsen af december 1942 sad 80 danskere i tysk undersøgelsesarrest, og der krævedes nu overførsel af yderligere 13 personer til undersøgelse og pådømmelse ved tysk krigsret. Statsadvokaten mente ikke at kunne forsvare at give efter for de tyske krav, som han anså for at være i strid med Grundloven. Han advarede justitsministeriet om, at han og hans stab ikke længere kunne bære ansvaret for samarbejdet med tyskerne, hvis der ikke skete ændringer i situationen.⁷⁷

Det var således allerede i efteråret 1942, at suverænitetstfiktions opretholdelse ikke længere var mulig på det retslige område med de tyske domstoles overtagelse af sager mod danske statsborgere.

Sabotagen i Esbjerg

På trods af tiltagende konflikter i forbindelse med politiets manglende evne til at kontrollere ungdommelige elementer i Esbjerg holdt Steckel-

⁷⁵ Tätigkeitsbericht Abt. Ia 1.10. – 30.11. 1942. NA T-501 spole 299.

⁷⁶ *De Parlamentariske...* XIII, s. 751, 778f. Uenigheden mellem Best og von Hanneken er veldokumenteret. Bl.a. Hans Kirchhoff: *Samarbejde og modstand under besættelsen. En politisk historie*. Odense 2001, s. 174f.

⁷⁷ Skrivelse til justitsministeriet 1.12. 1942 *De Parlamentariske...* VII, s. 449ff. Statsadvokaten meddelte, at udviklingen »i den seneste Tid med Hensyn til det dansk-tyske Samarbejde i denne Henseende [har] vist en brat Kursændring, idet den hidtidige Praxis, hvorefter Sagerne overlodes til dansk Pådømmelse, er brudt ikke i et enkelt Tilfælde, men i adskillige Tilfælde, hvorhos Krigsretterne også i nogle tilfælde tillige har overtaget Undersøgelsen. Der er derhos i talrige Tilfælde krævet Politiets Medvirken til Anholdelse direkte til tysk Fængsel.«

berg over for v. Hanneken fast ved sin positive vurdering af samarbejdet med Hebo.⁷⁸

De første ødelæggende anslag mod værnemagten, der bedst kan karakteriseres som hærværk, blev udført af ganske unge mænd. I oktober 1942 blev byens kommunister af landsledelsen opfordret til at få gang i sabotagearbejdet. Efter et mislykket brandattentat mod en tysk barak i begyndelsen af måneden sendte DKP's ledelse en erfaren sabotør, Hans Peter Poulsen, til Esbjerg for at lede sabotagen. Han brugte de første måneder på at skaffe sig kontakter, bl.a. til nogle af de føromtalt drengebander, der intensiverede indsatsen.⁷⁹ Dette forhold fik naturligvis indflydelse på samarbejdet mellem politi og værnemagt. Fra slutningen af 1942 steg antallet af klager fra Steckelbergs side over fjernelse af tyske skilte og sabotage. Der forespurgtes, hvad politiet agtede at foretage sig i den forbindelse, og tonen blev stadig skarpere.⁸⁰ I første halvdel af 1943 fik den organiserede sabotage takket være Hans Peter Poulsen fodfæste i byen.

Udviklingen blev iagttaget af det tyske efterretningsvæsen. For månederne december 1942 og januar 1943 berettedes om forværring i befolkningens indstilling, der kom til udtryk i et stærkt tiltagende antal sabotagehandling. »Die Zunahme der Sabotage im Januar gegenüber der Vorzeit ist auffällig [...] Der Grund zu dieser Verschlechterung ist mit in der augenblicklichen Lage an der Ostfront zu suchen« forstærket af indflydelsen fra engelsk radio. Der udtryktes dog stadig generel tilfredshed med politimestrenes samarbejde. Det sidste kan have baggrund i bl.a. Steckelbergs noget virkelighedsfjerne, positive indberetninger: »Die Berichte der Standortältesten über die dänischen Polizeimeister ergaben, dass dieselben sich im allgemeinen korrekt verhalten, sodass eine reibungslose Zusammenarbeit möglich ist.«⁸¹

Kommandantens klager til Hebo synes imidlertid at afsløre en tiltagende pirrelighed. I januar klagede hans adjutant over, at børn havde råbt efter tyske officerer på skøjtebanen, kastet sne efter dem og spærret dem vejen. Skøjtebanen forlangtes lukket. Senere samme dag henvendte Steckelberg sig og meddelte, at han to gange havde inspiceret, om lukningen var foretaget, hvilket den ikke var.⁸² Hændelsen blev senere viderebragt i en klage fra Steckelberg til Werner Best.

I samme måned rapporteredes fra tysk side om de første anslag mod

⁷⁸ Stimmungsbericht 28.11. 1942. *Begivenheder...*, s. 62.

⁷⁹ Trommer 1973, s. 70ff.

⁸⁰ Henningsen, s. 90.

⁸¹ Tätigkeitsbericht 1.12. 1942 - 31.1. 1943 Abt. Ic. *NA T-501 spole 299*.

⁸² Henningsen, s. 89.

menneskeliv. I Kolding var seks kvindelige radiotelegrafister såret ved et bombeattentat, og i takt med den stigende sabotage forstærkedes tyskernes mistanke om engelsk invasion. D. 9.marts 1943 meldte v. Hanneken: »Die Anzeichen und Nachrichten mehren sich, dass bald mit einem Grossangriff der Anglo-Amerikaner gegen das Festland gerechnet werden kann [...] Auch Dänemark – insbesondere die Nord- und Westküste Jütlands – liegt im Bereich feindlicher Landungsoperationen.⁸³

Samtidig blev forholdet mellem Steckelberg og Hebo stadig mere anstrengt. Steckelberg søgte i stigende grad at befæste sin position, og hvor han tidligere havde indfundet sig hos politimesteren og borgmesteren, anmodede han dem nu om at komme til sig.⁸⁴

Det var Werner Best, Steckelberg henvendte sig til, da han øjensynlig ikke længere mente at kunne forsvare forholdene i Esbjerg. Atter skulle justitsministeriet se sig beskæftiget med situationen i Esbjerg. Steckelberg havde på baggrund af sine mange virkningsløse klager over for Hebo i begyndelsen af februar 1943 indsendt en klage til Best over politimesteren. Hebo bragte 18. februar 1943 i dagspressen en bekendtgørelse om, at ødelæggelser af ledninger og kabler ville blive straffet alvorligt.⁸⁵ Samme dag havde justitsministeriet udstedt cirkulære til landets politimestre om at indskærpe politipersonalet, at det var mere påkrævet end nogensinde, »at der fra politiets side ydes alt, hvad der er muligt, for at bekæmpe sabotage.«⁸⁶

Best henvendte sig 11. marts på baggrund af Steckelbergs klage til departementschef Eivind Larsen i justitsministeriet med en klage over politiet i Esbjerg. Der opregnedes seks tilfælde, hvor det stedlige politi øjensynlig havde udvist mangel på vilje og evne til at gribe ind over for situationer, hvor danskere havde generet tyskere eller danske i tysk uniform.

- Sept. 42 opløb og sammenstød (Zwischenfälle) i forbindelse med Frikorpsfolks tilstedeværelse for øjnene af politiet »Es bedurfte des stärksten Einwirkens des Standortältesten unter Androhung der

⁸³ v. Hanneken: Geheime Kommandosache 9.3. 1943 NA T-175 spole 38.

⁸⁴ Henningsen, s. 82. Parallelt hertil opsøgte Best ikke som sin forgænger Scavenius, men lod ham indkalde. Fritz Petrick: Dänemark, Das »Musterprotektorat«? Robert Bohn (ed.): *Die deutsche Herrschaft in den »germanischen« Ländern 1940-1945*. Stuttgart 1997, s. 128.

⁸⁵ Henningsen, s. 142.

⁸⁶ Citeret efter Henrik Stevnsborg: *Politiet 1938-47. Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed*. Kbh. 1992, s. 421.

Räumung der Strassen durch die Truppen, bis der Streifendienst wirksam verstärkt wurde.«

- Okt. 42 brandstiftelse på tyske militærbarakker. Politiets undersøgelser resultatløse.
- Jan. 43 verbale overfald på tre værnemagtsmedlemmer på skøjtebane. Opfordring til Hebo om at rydde skøjtebanen og pågribe personer. Hebo lovede straks at gribe ind, men reagerede først efter halvanden time, og personerne var forsvundet. Herefter forsøgte Hebo at bagatellisere episoden. »Er hat weder die Räumung im geforderten Sinne gebracht noch Personenfeststellungen von beteiligten Erwachsenen erbracht.«
- Ildspåsættelse af jernbanevogne. Politiets efterforskning resultatløs. »Sie hat nach 2 Inbrandsetzungen den 3. Fall nicht verhindert.«
- I anledning af v. Hannekens tilstedeværelse i byen spredtes flyveblade (ganske vist rettet mod Best) i hundredevis, uden at politiet bemærkede det. Ingen spor af ophavsmændene, selv om fremstilling af flyveblade måtte være begrænset til en snæver kreds, der var i besiddelse af det nødvendige materiel.
- Indskrifter på mure. Resultatløse undersøgelser.

Ovennævnte tilfælde gav anledning til den antagelse, at der fra politiets side var tale om bevidst forsømmelighed, og den stigende fjendtlighed i befolkningen tydede på en systematisk sabotage af værnemagts krav gennem henholdende eller for sen indgriben. Tyskvenlige og nationalsocialistiske kredse rapporterede om politiets kendskab til udbredelse af åbenlyst kommunistisk flyvebladspropaganda. Der var ligeledes eksempler på konservativ propaganda. Meddelerne vovede ikke at stå åbent frem af frygt for yderligere boykot. [Forretningsdrivende].

»Es ist selbstverständlich, dass alle Zusammenhänge der Polizei bekannt sein müssen. Es ist unwahrscheinlich, dass in einer Stadt von ca. 35.000 Einwohnern die Fahndungen nach kommunistischen Gruppen erfolglos bleiben sollten. Es ist anzunehmen, das unter der augenblicklichen Polizeileitung kommunistische Gruppen ungestört aktive Massnahmen zu Bekämpfung der deutschen Wehrmacht vorbereiten können.«⁸⁷

Bests indberetning er væsentlig set i sammenhæng med de ovenfor omtalte mislykkede bestræbelser fra tysk side på at bevare eksekutivbeføjel-

⁸⁷ Indberetning fra Best til Eivind Larsen 11.3. 1943. HSB(6C).

serne hos dansk politi. Bests afsluttende kommentarer viser, at hovedanken drejede sig om det forhold, at kommunistisk propaganda spredtes uhindret, og bekymringen for kommunisterne var velbegrundet. Det illegale arbejde var indtil sommeren 1943 helt domineret af kommunistiske grupper.⁸⁸ En kriminalbetjent, der var involveret i det illegale arbejde i Esbjerg, beretter, at politiet fra februar 1943 lod oplysninger om, hvilke sager der var under behandling, og hvilke skridt tyskerne eller politiet selv agtede at tage, sive til Frit Danmarks lokalkomite, og »at kriminalpolitiets daglige ledelse efterhånden fik kendskab til det illegale arbejde i kontoret, men i intet tilfælde har søgt at hindre det, der kan med god samvittighed siges tværtimod.«⁸⁹

Tilliden til, at Esbjergs politi fortsat kunne varetage opgaverne især i forbindelse med sabotagebekæmpelse, var nu ikke længere til stede, og i slutningen af marts ankom foranlediget af Bests klage politikommisær Himmelstrup »Forbrydelsens fjende nummer et« fra Århus for at deltage i sabotagebekæmpelsen, og det lykkedes ham at pågribe en gruppe af unge mænd, der havde udført forskellige hærværkshandlinger mod tysk materiel.⁹⁰

Den 4. april kom fra Nimandsudvalget et opråb mod sabotage, der advarede om risikoen for, at jurisdiktionen ikke kunne bevares på danske hænder.⁹¹

Sommeren 1943

På trods af den hårdere linie fra Steckelbergs side var han stadig opmærksom på fejl i egne rækker. Han gjorde i sin Kommandanturbefehl i juni 1943 opmærksom på, at Best påny havde indskærpet værnemagten, at den kun måtte skride ind over for danske civilpersoner ved voldelige angreb, åbenlys sabotage og spionageforsøg. Kommandanten meddelte, at det var i direkte modstrid med Bests befaling, når soldater uberettiget standsede og kontrollerede danske civilpersoner. Desuden omtalte Steckelberg atter soldaters uværdige optræden, der skadede værnemagtens anseelse, når de solgte varer, især tobak, til civilpersoner.⁹² Sammenholdt med klagen over Hebo til Best fem måneder forinden er denne indskærpelse til værnemagten udtryk for Steckelbergs

⁸⁸ Trommer 1973, s. 76ff.

⁸⁹ Personlig beretning juni 1950. *Anker Juul Mortensens privatarkiv*. Arkivfond 134. HSB.

⁹⁰ Trommer 1973, s. 76f. Ingvar Schönemann: *Min krig: en legende om barndom, besættelse og befrielse*. Esbjerg 1995.

⁹¹ *De Parlamentariske...* XIII, s. 816.

⁹² Kommandanturbefehl 11.6. 1943. *NA T-175 spole 38*.

stigende problemer som kommandant og det evige dilemma, som fredsbesættelsen stillede værnemagtens ansvarlige over for.

Esbjergs hede sommer indledtes med, at der i begyndelsen af juli 1943 var optræk til uroligheder, som politimesteren fik neddæmpet, og han advarede 5. juli i Esbjergbladet mod optrin.⁹³

I slutningen af måneden led den tyske krigslykke med de allieredes landgang på Sicilien og Mussolinis tilbagetræden et alvorligt tilbageslag, der bidrog til en overdreven optimistisk stemning i befolkningen mht. krigens snarlige afslutning. Det var ikke mindst denne optimistiske stemning, der befordrede urolighederne og strejken i august 1943. Strejkens forløb er velbeskrevet og skal ikke her gøres til genstand for nærmere behandling.⁹⁴ Med til billedet af Steckelberg hører dog, at han ifølge Aage Trommer i modsætning til tyske kommandanters rabiate holdning i andre byer i forbindelse med augusturolighederne udviste udstrakt grad af mådehold og fornuft, afholdt sig fra militær indgriben og lukkede øjnene for en brandsabotage.⁹⁵

Hebo oplevede afslutningen på sin rolle som »ligeværdig« forhandler, da han om natten d. 29. august blev indkaldt til konference af kommandanten. Han blev afhentet af bevæbnede soldater og ført til kommandanturen. Her blev han spurgt, om han var villig til at samarbejde. Han svarede »som hidtil«.⁹⁶

Det er vanskeligt at drage entydige konklusioner mht. til Hebos vilje til at opklare sager om sabotage og nedbrydende virksomhed. Bests klage i marts 1943 er udtryk for, at indsatsen fra tysk side blev vurderet som for ringe. Henrik Stevnsborg konkluderer i sin disputats, at det danske politis opklaringsvilje svækkedes på baggrund af et holdningsskifte, der indfandt sig i november/december 1942 samtidig med den danske jurisdiktions sammenbrud.⁹⁷ Stevnsborg underbygger sit synspunkt med, at der i perioden 29. maj til 29. august 1943 i Århus politikreds var tale om en opklaringsprocent på nul.⁹⁸ Aage Trommer anfægter i sin disputatsopposition begge forhold. Dels var der i perioden lige før »nulopklaringsperioden« i Århus tale om vellykket opklaringsarbejde, dels var der andre steder i landet eksempler på optrævelse af sabotagegrup-

⁹³ E. Hoeck: Den politimæssige bekæmpelse af forbrydelser i Danmark med træk af kriminalpolitikets historie. *Kampen mod forbrydelsen* Bd. 2. Red. Leif Beckman et.al., Kbh. 1952, s. 425.

⁹⁴ Trommer 1966, Hans Kirchhoff: *Augustoprøret 1943*. Kbh. 1979. Bd. I, s. 294ff.

⁹⁵ Trommer 1966, s. 84.

⁹⁶ Henningsen, s. 173.

⁹⁷ Stevnsborg, s. 521.

⁹⁸ Ibid. s. 414.

per.⁹⁹ Som vi har set, var det også tilfældet i Esbjerg, men her var det Himmelstrups indsats, der gjorde sig gældende, og Hebos hænder forblev rene.

Hebos indsats

Uden at ville sætte spørgsmålstegn ved Hebos personlige og faglige kvaliteter er det nødvendigt til vurderingen af hans indsats at medtænke modpartens, den tyske kommandants håndtering af samarbejdet og evne til at manøvrere som lokal besættelsesmagt under de særlige vilkår. Esbjergs strategiske og økonomiske betydning for værnemagten kan have foranlediget kommandanterne til en ekstra indsats for at opretholde tålelige relationer til den stedlige politimyndighed for i videst muligt omfang at mindske gnidningerne mellem befolkning og besættelsesmagt.

At en forstandig tysk kommandant med god indsigt i danske forhold har kunnet lette samarbejdet set fra dansk politis side, bekræftes af politimesteren i Århus, Ejnar Hoeck, hvis modpart, major Kruse, var kommandant i en årrække fra maj 1940 til efteråret 1944: »det maa medgives ham, at han ærligt bestræbte sig for at faa Tingene til at gaa bedst muligt uden at gaa danske Interesser for nær. Han har adskillige Gange været mig til Støtte i Forhold til andre tyske Myndigheder og taalte ikke Ulovligheder fra de tyske Soldaters Side«. Eksempelvis afslog han henvendelser fra danske nazister om støtte i forskellige situationer under henvisning til værnemagtens neutralitet over for dansk politik.¹⁰⁰

På baggrund af det spinkle materiale, der findes om politisamarbejdet i andre byer, er der grund til at antage, at Esbjergs kommandanter – i særdeleshed Oskar Steckelberg – i lighed med major Kruse i Århus bød det stedlige politi lempeligere konditioner end andre byers kommandanter.

Årsagen til de voldsomme slagsmål i Odense mellem danskere og tyske soldater i marts 1943 tilskrives af Jørgen Hæstrup den nytiltrådte kommandant i byen, oberstløjtnant Weiss, der karakteriseres som »kantet og usmidig«. Den konstituerede politimester, politifuldmægtig Hans Rasmussen, blev, efter at tyske soldater 14. marts 1943 »i anledning af en mindre fornærmelse« havde raseret en restaurant, bragt til kaseren, hvor han måtte påhøre bebrejdede enetaler fra Weiss' side.

⁹⁹ AageTrommer: Politiet, rigets ydre fred og tyskerne. Oppositionsindlæg fra disputatshandling mod Henrik Stevnsborg. *Historie. Ny række* 19,4 1993, s. 723ff.

¹⁰⁰ E. Hoeck: Politiet under besættelsen. Red. Georg Andrézen: *Aarhus under besættelsen*, Aarhus 1946, s. 117.

I flere tilfælde sendte Weiss bevæbnede patruljer på gaderne for at sikre sig mod uro – ikke uventet med den stik modsatte effekt.¹⁰¹ Steckelberg truede flere gange med at indsætte bevæbnede patruljer i Esbjerg, men det blev ved truslerne.

I modsætning til de to første Esbjerg-kommandanters reaktion på Hebos anmodning om at holde soldaterne inde om aftenen for undgå yderligere sammenstød i juli 1940, nægtede Weiss – ganske vist på et senere tidspunkt i besættelsen – at efterkomme samme opfordring i Odense.¹⁰² Det lykkedes på den baggrund ikke for Hans Rasmussen at bevare Odenseborgernes tillid til politiet, der blev udsat for voldelige angreb fra dele af befolkningen.¹⁰³ Også i Århus blev politiet udsat for stærk kritik fra borgere, der klagede over betjentenes fremfærd.¹⁰⁴

Den følsomhed, der fra tysk side flere gange i Esbjerg udvistes over for omtale i lokale aviser af forhold, der kunne stille værnemagten i et dårligt lys, står i modsætning til Sønderborg-kommandantens adfærd over for offentligheden. Han indrykkede flere gange bekendtgørelser i den lokale presse med trusler om repressalier såsom pådømmelse ved tysk krigsret.¹⁰⁵ Det lykkedes ikke som for Hebo Sønderborgs politimester Sundorph at forhindre kommandanten i at skubbe sig ind imellem sig og befolkningen.

Frederikshavn var i lighed med Esbjerg skueplads for voldsomme sammenstød mellem danskere og tyske marinesoldater i sommeren 1940. Her måtte tyske soldater efterfølgende under lægebehandling. Hvor Esbjerg-kommandanterne velvilligt indrømmede Hebo vidtgående beføjelser og indførte disciplinære foranstaltninger for soldaterne, krævede tyskerne i Frederikshavn danskerne draget til ansvar ved tysk krigsret, hvilket dog blev afværget ved forhandling med gesandtskabet.¹⁰⁶

Den imødekommenhed, som kommandanterne under og efter juli-urolighederne 1940 udviste over for Hebo, kan have givet ham en vis begynderoptimisme, der har været medvirkende til hans tilsyneladende selvbevidste og dristige adfærd i det senere forløb. Til sammenligning kan det nævnes, at problemet med mishagsytringer i biograferne i forbindelse med ugerevyerne af politimester Sundorph i Sønderborg blev

¹⁰¹ Jørgen Hæstrup: *Krig og besættelse. Odense 1940-1945*, Odense 1979, s. 250ff.

¹⁰² *ibid.* s. 271.

¹⁰³ *ibid.* s. 287.

¹⁰⁴ Hoeck 1946, s. 127f.

¹⁰⁵ Henrik Skov Kristensen og Inge Adriansen: *Als og Sundeved 1940-45*, Haderslev 1995, s. 72, 75.

¹⁰⁶ Harald Petersen, s. 55.

betragtet med noget større alvor end af Hebo, der sad tyske klager overhørig. Sundorph etablerede jævnligt politivagt i biograferne under fremførelsen af ugerevyerne. Også efter at der i oktober 1941 blev fjernet tyske kransebånd fra mindesmærket over de faldne fra 1. verdenskrig, blev der etableret fast politivagt.¹⁰⁷ På baggrund af temmelig løse og ubegrundede formodninger om, at et par gymnasieelever i december 1942 var involveret i illegalt arbejde, lod politimesteren dem anholde og fængsle for flere dage, ligesom han i juli 1943 arresterede en skoleelev for at bære Royal Air Force-hue.¹⁰⁸ En sådan ihærdighed i forbindelse med drengestreger vendt mod værnemagten var der ikke tale om hos Hebo, der overlod det til kriminalkommissær Himmelstrup at oprette en saboterende drengegruppe.

Alt i alt synes Hebo på trods af, at Esbjerg var et potentielt urocenter, i forhold til andre danske politimestre at have opnået bedre resultater under forhandlingerne med kommandanterne, han udviste større dristighed over for sin modpart, og på baggrund af sin håndtering af besættelsessituationen lykkedes det ham at bevare tilliden i befolkningen.

Sammenfatning

Pga. besættelsens særlige, fredelige karakter var politiets opgaver af fundamental betydning for besættelsesforholdets stabilitet. For Esbjergs politimester krævede situationen ikke blot uvante beslutninger, men kaldte på handlekraft og analytiske evne, når det gjaldt om at udfinde de tyske planer og deres motiver.

Med til vurderingen af Hebos indsats hører de forholdsvis vide beføjelser, det danske politi havde over for værnemagten, og som synes uforenelige med relationen mellem okkuperet og okkupant. Det var beføjelser, der blev tilstået politiet på baggrund af tysk mandskabsmangel og som et resultat af de uklare bestemmelser om politisamarbejdet. I den første besættelsestid foregik samarbejdet i fordragelighed på baggrund af fælles interesser. Men dele af den lokale befolkning udgjorde pga. konfrontationer med tyske soldater fra begyndelsen en trussel mod samarbejdet, der flere gange endte på de nationale forhandleres skriveborde. Hebo advarede adskillige gange i offentligheden mod uro og optøjer. Advarslerne var til dels et krav fra tysk side, men samtidig fra Hebos side en bestræbelse på at forhindre værnemagten i at skubbe sig

¹⁰⁷ Skov Kristensen, s. 64, 66.

¹⁰⁸ Ibid. s. 71, 78.

ind mellem ham og befolkningen. I sine forhandlinger med den tyske kommandant viste han gode evner til at udnytte sit spillerum; ikke mindst ved flittig brug af klager over værnemagtens adfærd samtidig med, at han gav henholdende svar på klager fra tysk side eller helt undlod at svare. Ofte var han behændigt i stand til at afvise tyske krav med henvisning til aftalerne på det politimæssige område, der krævede takt og behændighed fra tysk side og dermed udvidede politimesterens manøvrerum.

Fra Hebos synspunkt gav fredsbesættelsens uafklarede jurisdiktions-spørgsmål en forbedret forhandlingsposition, mens spørgsmålet fra et tysk synspunkt på grund af mangel på koordineret indsats, disciplinløshed og rivaliseren i egne rækker var en væsentlig hindring for opretholdelsen af status quo. Den omstændighed, at der i dele af værnemagten herskede usikkerhed over for rollen som fredsbesætter, skabte store problemer for de tyske ansvarlige, der måtte bruge kræfter på at disciplinere tropperne og undgå at tabe ansigt over for den danske befolkning.

Rådvildheden over for håndhævelsen af fredsbesættelsen gjorde sig gældende i flere sammenhænge. I dele af værnemagten herskede der tydelig forundring over befolkningens fjendtlige indstilling. Den danske regerings – ganske vist modvillige – affinden sig med besættelsen sammenholdt med karakteren af de erklæringer, den så sig nødsaget til at fremkomme med, kan have været årsagen til, at det for værnemagts-medlemmer forekom mærkværdigt og fornærmende at blive mødt af afvisning og udtalt sympati for beskyttelsesokkupantens fjender. Et væsentligt problem for opretholdelsen af de stabile forhold var den mangel på *Einheitlichkeit*, der besværliggjorde situationen for de ansvarlige, tyske forhandlere. Denne mangel på fælles holdning og adfærd havde til dels baggrund i kompetencestridigheder mellem forskellige instanser i det tyske magthierarki. Kommandovejene i værnemagten var øjensynlig så uklart definerede, at alle synes at kunne tiltage sig beføjelse til at definere spillereglerne i samarbejdet med de danske myndigheder. Luftvåbnet og marinen satte adskillige kæppe i hjulet for de fælles bestræbelser fra Lüdkes, Renthe-Finks og Bests side og hindrede forsøget på at samle og koordinere den tyske indsats for bevarelsen af status quo. Som det fremgår af den tyske korrespondance, herskede der hos de ledende tyske repræsentanter i landet generel tilfredshed med det danske politis indsats, men i efteråret 1942 blev de vage aftaler om jurisdiktions-spørgsmålet på trods af kraftige anstrengelser fra tysk ansvarlig side brudt. Indtil da havde Rigsbefuldmægtigede og Befehlshaber i enighed søgt at bevare de fredelige tilstande i landet. Werner Best fortsatte disse forgæves bestræbelser, men blev modarbejdet af v. Hanneken.

Undersøgelsen af forholdene i Esbjerg kompletterer opfattelsen af, at den tyske besættelsesmagt betragtede landet som et åndehul i krigens ragnarok og bestræbte sig på at optræde som anstændige beskyttelsesbesættere. Tilværelsen som »die Made im Speck« indebar imidlertid for dele af den ansvarlige ledelse en evig og forgæves kamp på egen banehalvdel for at forklare og opnå forståelse for de uklare spilleregler, der udgjorde grundlaget for fredsbesættelsen.

SUMMARY

Wie die Made im Speck?

The Peaceful Occupation of Denmark 1940-1943
Seen in the Light of Cooperation Between the Police in Esbjerg
and the Wehrmacht

»Sie fühlten sich wie die Made im Speck,« wrote the head of the Gestapo in Esbjerg of the German troops in the town. Danish historians of the German occupation of Denmark have also noted the comfortable life that the peculiar occupation regime in Denmark afforded the Wehrmacht compared to conditions in other occupied countries.

The present article provides a more complex picture of the Wehrmacht's situation on the so-called »whip cream front.« It focuses on conditions from the viewpoint of the German authorities charged with administering the occupation regime at both the local and national levels in cooperation with the Danish authorities. The main source for depicting these conditions is internal German correspondence, especially confidential messages to and from the commander of the German troops in Denmark, General Erich Lüdke. Some of these documents, used here for the first time, are essential for understanding how the so-called peaceful occupation was experienced and managed by the German authorities charged with its implementation.

Since maintenance of law and order on the part of both occupier and occupied was crucial to the occupation regime, their cooperation is also assessed from a contemporary Danish viewpoint, namely, as it was experienced by the chief constable of Esbjerg, Børge Hebo. It was his task, whenever German interests were involved, to solve police problems together with the local German commander. It was paramount for the Danish government to keep legal jurisdiction in Danish hands. The police, therefore, played an essential, yet vulnerable role, since assurance of law and order was the very basis of the peace occupation.

The abilities of Esbjerg's chief constable to negotiate and mediate between the German military and the population were put to the test shortly after the beginning of the occupation. Because of its strategic importance throughout the war the town was filled with a large number of German troops, resulting almost immediately in brawls with the male population. For the first few months the cooperative effort to keep things calm ran smoothly, but then it became increasingly marked by complaints on the part of the German commander about the hostile behaviour of the population.

The commander found in Hebo an intrepid counterpart who managed to manoeuvre deftly within the confines of the occupation rules, evidencing considerable virtuosity in exploiting any lack of clarity regarding police jurisdiction. He was able to perform his function as intermediary between the occupation forces and the population without losing the trust of the latter through concessions to the former. Complaints about the inadequacy of his measures in dealing with the people of Esbjerg were frequently lodged with the negotiators at the national level.

Because of the German personnel problem and the lack of clarity in the agreement on police cooperation the Danish police had authority vis-à-vis the Wehrmacht that would seem incompatible with the relation of occupied to occupier. This is a factor that helps to understand how Hebo managed. A circumstance that facilitated his task was the attitude of Esbjerg's commander, who compared to commanders in other towns seems to have developed a greater appreciation of the importance of maintaining peaceful conditions and dependence on the efforts of the Danish police. It is probable that in Esbjerg as in other places of strategic importance the Germans had assigned a commander who understood Danish conditions.

Like Esbjerg's commander the military commander at the national level, Erich Lüdke, endeavoured to uphold amicable cooperative relations and preserve the status quo. The German plenipotentiary (*Reichsbevollmächtigter*) Ren-the-Fink supported this policy and what it entailed in the way of futile efforts to enforce internal discipline. There was clearly considerable uncertainty in some segments of the military about how to play the role of peaceful occupier, resulting among other things in persistent Danish complaints, thus weakening the bargaining position of the German authorities.

The German negotiators let the Danish authorities understand that they were strongly dissatisfied with the efforts of the police, while in communications with Berlin there was praise for Danish efforts along with futile attempts to call attention to problems caused by internal conflicts over jurisdiction, rivalries, and irresponsibility among the occupation authorities. In acknowledgment of the problems with the troops Berlin was presented with arguments for extending the jurisdiction of the Danish police over members of the Wehrmacht. The Reich authorities, however, were deaf to these arguments, and the foundation of the peaceful occupational regime gradually eroded.

A crucial problem in maintaining stability was the lack of unified German policy (*Einheitlichkeit*), creating a difficult situation for the Germans in charge of negotiations. The lack of a common attitude and uniform conduct sprang in part from disagreements on jurisdiction between competing authorities in the German hierarchy. The chain of command was apparently so unclear that all those involved seemed to define their own rules of cooperation with the Danish authorities. Both the air force and the navy created obstacles to the endeavours of Lüdke, Ren-the-Fink, and the latter's successor Werner Best to coordinate, improve, and impose discipline on the German effort to preserve the peaceful occupation. Nor was there much evidence of ability or will on the part of the highest authorities in Berlin to see the advantages for Germany of upholding the status quo.

By September 1943 German confidence in the ability and will of the Danish police to solve cases of sabotage, spying, and destabilizing activity was gone, and the Gestapo took over.

The agreement, which the Danish Government under protest had conclud-

ed with the German occupation force to guarantee the safety of military personnel in return for not infringing on the sovereignty and neutrality of the Danish state, was now broken by both parties.

Seen through the eyes of German soldiers assignment to occupied Denmark may well have felt like »die Made im Speck,« but for the Germans in charge of negotiations the mission was marked by a futile struggle within their own camp to explain and reach consensus on how to play that odd game with no clear rules inaugurated by the peculiar conditions of a regime of peaceful occupation.

Translated by Michael Wolfe